

Antropocentrizam i ekocentrizam. Suvremene perspektive

Benković, Tihana

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:128139>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-23**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Diplomski studij filozofije i engleskog jezika i književnosti

Tihana Benković

Antropocentrizam i ekocentrizam. Suvremene perspektive

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Željko Senković

Osijek, 2024.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za filozofiju

Diplomski studij filozofije i engleskog jezika i književnosti

Tihana Benković

Antropocentrizam i ekocentrizam. Suvremene perspektive

Diplomski rad

Humanističke znanosti, filozofija, filozofija društva/socijalna filozofija

Mentor: prof. dr. sc. Željko Senković

Osijek, 2024.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao/napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan/suglasna da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku 3.5.2024.

Tihana Benković, 0066225957

Ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

U ovom radu obradit će se pojmovi antropocentrizma i ekocentrizma u kontekstu ekološke krize današnjice. Čini se da je antropocentrizam glavni optuženik za rasplamsavanje trenutnih ekoloških katastrofa sa svojim izvorima u filozofiji i religiji i kao takav stoji nasuprot ekocentrizmu. S novovjekovnim izuzećem ljudskog duha (*res cogitans*) od ostale stvarnosti (*res extensa*) nastaje uvjerenje da je čovjeku podređena sva priroda i da je na raspolaganju njegovom duhu da ju preoblikuje. Priroda tako više nema nikakve vrijednosti sama po sebi, ali ima vrijednost ukoliko služi čovjeku. No, čini se da nije sve baš tako jednostavno. Antropocentrizam bi trebala biti ideologija koja ljudske potrebe stavlja iznad svega ostaloga, ali ako u obzir uzmemo činjenicu da većina ljudi na svijetu nema zadovoljene ni osnovne potrebe za život, postavlja se pitanje koji je to „centrizam“ zapravo štetan. Odgovori se mogu pronaći u trenutnom ekonomskom sustavu koji bezglavo srlja u propast zbog opsjednutosti akumulacijom kapitala na račun prirode i ljudskih života, a tehnologija koja se uz njega razvija sve to omogućuje i ugrožava čovjekov prirodni način života. Kada se bilo koja ideologija svede na to da se zalaže za interese pojedinaca umjesto za interese kolektiva, onda nije u stanju dati bilo kakve koherentne političke preporuke koje se tiču okoliša, poglavito u trenutnom kapitalističkom sustavu koji kapital i profit stavlja iznad dobrobiti ljudi, pa tako i prirodnog okoliša.

Sadržaj

Uvod.....	1
Antropocentrizam – problem ili rješenje?	3
Izvori antropocentrizma	7
Kršćanstvo.....	7
Filozofija	9
Neantropocentrična autohtona društva.....	12
Ekocentrizam.....	15
Slično i isto.....	17
Biocentrizam	17
Patocentrizam.....	17
Holizam	18
Ekološka kriza više ugrožava ljude nego okoliš	18
Treba nam nova etika	22
Koji „centrizam“ nam onda šteti?	25
Tehnocentrizam – bolest kapitalizma.....	33
Postoji li izlaz iz krize?	35
Zaključak.....	37
Literatura	38

Uvod

U ovom radu obradit će se pojmovi antropocentrizma i ekocentrizma u kontekstu ekološke krize današnjice. Prvotna ideja bila je prikazati antropocentrizam kao nešto inherentno loše što je uzrokovalo ekološku krizu, a ekocentrizam bi u tom slučaju bio njegova sušta suprotnost koja se pojavljuje u vidu „zelenog spasitelja“ koji će riješiti problem. U ovako grubom određenju antropocentrizam je naziv za ideologiju ili općeniti stav da je čovjek superioran prirodi ili da je njen najvažniji dio, a ekocentrizam je izraz koji se koristi za označavanje sustava vrijednosti usmjerenog na prirodu, živu i neživu. Trenutna ekološka kriza onda bi bila posljedica stavljanja ljudske koristi iznad interesa planeta.

Međutim, čini se da nije baš tako jednostavno jer zasigurno ne možemo tvrditi da se radi o koristi većine ili svih ljudi na svijetu niti je čovječanstvo ikad jednoglasno donosilo odluke. Ne može se osuditi cijelo čovječanstvo kao antropocentrično. Čini se da se u navedenom slučaju ipak radi samo o koristi pojedinaca jer se ne može reći da svi žive dobro i da su dobro zbrinuti. Štoviše, većina živi u siromaštvu dok jako mali postotak ljudi uživa u plodovima antropocentrizma.

U pokušaju da se nađe put iz krize nastaju ideje da su autohtona društva bila drugačija i da su živjela u skladu s prirodom pa se da zaključiti da bi tako i sada bilo bolje, ali postoje nova istraživanja koja ukazuju na činjenicu da su mnoge drevne civilizacije propale zbog posljedica neadekvatne brige za okoliš pa iz toga proizlazi ideja da možda i nije samo do antropocentrizma.

U tom kontekstu ovaj će se rad pozabaviti izvorima antropocentrične misli i kroz to pokušati dokučiti koja je misaona putanja dovela do katastrofe. Izvori su pronađeni ponajprije u filozofiji i religijama koje su kroz povijest oblikovale moduse ljudske misli i djelovanja. Kršćanstvo i kartezijanska misao stave se tako na optuženičku klupu kao začetnici antropocentričke ideologije koja je dovela do trenutne prijetnje ekološke katastrofe. Kartezijanska misao postavlja prirodu koja se kao *res extensa* suprotstavlja *res cogitans*, odnosno čovjekovu duhu. S novovjekovnim izuzećem ljudskog duha (*res cogitans*) od ostale stvarnosti (*res extensa*) nastaje uvjerenje da je čovjeku podređena sva priroda i da je na raspolaganju njegovom duhu da ju oblikuje, a kršćanstvo ne samo da je uspostavilo dualizam čovjeka i prirode, već je također inzistiralo na tome da je Božja volja da čovjek iskorištava prirodu za svoje prave ciljeve.

Ogroman, ako ne i najvažniji, faktor je i industrijska revolucija koja je omogućila čovjeku da djeluje globalno. Kako se pokazalo da uništavanje prirode prethodi industrijskoj revoluciji,

kartezijancima i kršćanima tako možda ti izvori nisu međusobno suprotstavljeni, već jedan drugoga podržavaju i nadopunjuju.

Još jedan faktor koji uvjetuje odnos ljudi prema prirodi jest kako se ljudi odnose jedni prema drugima, odnosno unutarnji odnosi kultura, osobito tehnički razvijenijih kultura prema onima manje razvijenima. Pokazalo se da oni najsiromašniji najviše pate zbog posljedica ekološke krize te da nejednakost među ljudima uvelike utječe na opstanak bioraznolikosti. Ekonomski i društveni uvjeti određuju odnos čovjeka prema prirodi i stoga će se u jedan dio ovoga rada pozabaviti i time kako kapitalizam pospješuje napredovanje ekološke krize. Kapitalizam nije moguć bez tehnologije koja ga podržava te će se i istražiti na koji način tehnologija otuđuje čovjeka od prirode i od samoga sebe.

Kako bi se promijenio odnos čovjeka prema prirodi, čovječanstvu treba nova etika. Raspraviti će se o pokušajima uspostavljanja i razlozima zbog kojih nisu uspjeli. Osim filozofske, potrebna je i politička akcija te će se stoga na kraju rada naći pregled ideja nekih autora za poboljšanje stanja kroz političke poteze.

Antropocentrizam – problem ili rješenje?

Jedna od najranijih definicija antropocentrizma pripisuje se grčkom filozofu Protagori. Iako se riječ „antropocentrizam“ nije koristila u njegovo vrijeme, njegova tvrdnja da je čovjek mjera svih stvari predstavlja koncept koji se odnosi na to da je čovjek osnovna mjera za procjenu stvarnosti i vrijednosti, sve stvari postoje samo u odnosu na spoznajni subjekt, a to je čovjek.¹ To je samo po sebi dosta neutralno i više se odnosilo na čovjekovu samostalnost nego na nijekanje vrijednosti drugim živim bićima, za što se danas antropocentrizam često optužuje.

Ben Mylius u svom radu *Three Types of Anthropocentrism* definira tri različite vrste antropocentrizma: perceptivni, deskriptivni i normativni. Tvrdi da antropocentrizam sam po sebi nije loš i ne promovira ljudsku dominaciju nad svijetom. Na početku iznosi nekoliko negativnih definicija antropocentrizma drugih autora kako bi ilustrirao generalno negativan stav o antropocentrizmu, poglavito kada se radi o ekološkim pitanjima.

Routley: Antropocentrizam je ljudski šovinizam; Callicott: Antropocentrizam intrizične vrijednosti pripisuje samo ljudima, a sve ostale stvari, uključujući druge oblike života, imaju samo instrumentalnu vrijednost. Evans: Antropocentrizam se zalaže za ideju da neljudski svijet postoji samo u korist ljudskih bića. Donahue: Antropocentrizam je stajalište da jedino što vrijedi su ljudi i njihove želje i potrebe.

Ovakve tvrdnje, o ljudskoj superiornosti nisu jedina forma antropocentrizma i po tvrdnjama Myliesa antropocentrizam bi trebao biti u centru svake filozofske misli koja se ozbiljno bavi modernim svijetom.² Tri vrste antropocentrizma koje smo naveli nisu međusobno isključive i neke paradigme mogu biti mješavina tih raznih vrsta antropocentrizma.³

Perceptivni antropocentrizam

Neka paradigma pripada perceptivnom antropocentrizmu kada je nastala iz podataka koje ljudsko tijelo prima kroz svoja osjetila. Po toj logici sve paradigme su nužno antropocentrične jer jednostavno ljudi nemaju drugog načina za primanje informacija nego kroz osjetila.⁴ Koliko god

¹ <https://www.enciklopedija.hr/clanak/homo-mensura>

² Mylius, B. *Three Types of Anthropocentrism*, str. 2.

³ Isto, str. 8.

⁴ Isto, str. 8.

imali razvijene umne sposobnosti i sposobnosti maštanja, jednostavno ljudi ne mogu percipirati svijet kroz oči leptira ili lava.⁵

Deskriptivni antropocentrizam

Neka paradigma je deskriptivno antropocentrična ako kreće od čovjeka i sve ostale stvari promatra u odnosu na čovjeka.⁶ Mylies ovdje pripomaže jednom analogijom. Uzeo je za primjer heliocentrični sustav. Fokus heliocentrične paradigme bilo bi Sunce, u smislu da Sunce postavljamo kao fizičko središte Sunčevog sustava i da je ono referenca koja se koristi pri izračunavanju udaljenosti i položaja drugih objekata u svemiru. Isto je tako s čovjekom u deskriptivnom antropocentrizmu.⁷ Mylies tvrdi da se iz te paradigme mogu vrlo lako donijeti „moralne činjenice“ u vidu toga da je sunce superiorno ljudima i slično, ali to bi onda spadalo pod aktivno normativni antropocentrizam na koji se rad detaljnije referira u nastavku. Možemo tvrditi da je nešto u središtu svega, ali to ne mora nužno biti superiorno ostatku svijeta.⁸ Deskriptivni antropocentrizam nije nužno negativan ili pozitivan, ali je donekle kontingencijski negativan jer ograničava na paradigme koje se vrte isključivo oko ljudi i ne pruža sposobnosti za pravu interakciju sa svijetom u vidu razumijevanja prirodnih fenomena koji su jednostavno izvan ljudskog shvaćanja. Postoji pet podvrsta deskriptivnog antropocentrizma.

1. Deskripcija izdvajanjem – prisutna u paradigama koje izdvajaju čovjeka ili neki element ljudskog društva iz njegova prirodnog konteksta, npr. anatomija.
2. Deskripcija usmjeravanjem – prisutna u paradigama koje filtriraju ono što je dano ili postojeće samo kroz ljudsku percepciju. Autor navodi Kantov transcendentelni idealizam kao primjer.
3. Deskripcija ekstrapolacijom – prisutna u paradigama koje proučavaju svjetske fenomene konceptima temeljenim na proučavanju ljudi. Aristotelovo proučavanje racionalnosti jedan je od primjera.
4. Deskripcija usidrenjem – prisutna u paradigama koje kreću od pretpostavke da su ljudska bića doslovno centar svemira. Primjer je evolucijska teorija Alfreda Russella Wallacea.

⁵Isto, str. 9.

⁶Isto, str. 10.

⁷Isto, str. 11.

⁸Isto, str. 11.

5. Deskripcija izdvajanjem – prisutna u paradigmatama koje nameću ideju da se ljudi izdvajaju od ostatka svijeta i metafizički su odvojeni od svega, kao što se primjerice navodi u Descartesovom dualizmu.⁹

Normativni antropocentrizam

Ova treća vrsta antropocentrizma, kako navodi Mylies, najviše se koristi u environmentalizmu i to je možda jedina vrsta koja se koristi u tekstovima povezanim s filozofijom ekologije.¹⁰ Postoje dvije vrste normativnog antropocentrizma.

1. Pasivno normativni antropocentrizam – očituje se u paradigmatama koje sadrže ideje koje favoriziraju kategoriju ljudskog (obično zato što je paradigma sama po sebi deskriptivno antropocentrična).¹¹
2. Aktivno normativni antropocentrizam – očituje se u paradigmatama koje sadrže tvrdnje o superiornosti ljudi nad ostatkom svijeta, važnost njihovih vrijednosti nad svim ostalim i pokušaje etičkih i legalnih prijedloga koji se temelje na takvim idejama.¹²

Antropocentrizam kojim će se pozabaviti ovaj rad aktivno je normativni antropocentrizam. Takav antropocentrizam, koji stoji nasuprot ekocentrizmu, može se definirati kao stavovi, vrijednosti ili prakse koje promiču ljudske interese na račun interesa ili dobrobiti drugih vrsta ili okoliša. Antropocentrizam, kako tvrdi Hayward ima svoje „dobre“ i „loše“ strane. Ako će se promatrati prema ovoj definiciji, onda je po tome srodan specizmu i kako ga Hayward naziva, ljudskom šovinizmu.

Koncepcija ljudskog šovinizma često je prisutna u humanističkoj antropocentričnoj misli, koju predstavlja dominantna Zapadna paradigma. Hayward tvrdi da kritika antropocentrizma može biti kontraproduktivna u razlikovanju legitimnih i nelegitimnih ljudskih interesa. Legitimni uključuju brigu za druge pripadnike vlastite vrste, a nelegitimni uključuju specizam i ljudski šovinizam. Hayward zaključuje da briga za ljudsku dobrobit sama po sebi nije problem, ali stavljanje ljudske dobrobiti iznad dobrobiti pripadnika drugih vrsta jest.¹³

Ljudski šovinizam ne samo da ne uzima ljudske vrijednosti kao mjerilo usporedbe, već ni ne dopušta usporedbu između ljudi i neljudi. Ljudski šovinizam u konačnici cijeni ljude samo zbog

⁹Mylius, B. *Three Types of Anthropocentrism*, str.13.-14.

¹⁰Isto, str. 25.

¹¹Isto, str. 25.

¹²Isto, str. 26.

¹³Kopnina, H., Washington, H., Taylor, B. i Piccolo, J.J. *Anthropocentrism: More than Just a Misunderstood Problem* str. 111.

toga što su ljudi. Interesi ljudi moraju uvijek imati prednost nad interesima neljudi. Ljudski šovinist će tvrditi da postoje razlozi zbog kojih se više treba cijeliti ljude od ostalih vrsta kao su jezik, racionalnost, društvenost i slično te nema dokaza da druga bića ispunjavaju kriterije koji bi ga uvjerali da im se priušti slična briga. Ljudski šovinizam samo je jedan aspekt antropocentrizma, a ne nova definicija. Hayward tvrdi da u konačnici antropocentrizam sam po sebi nije loš, već je problem u specizmu i ljudskom šovinizmu. Tvrdi da je beskorisno čovječanstvo u cjelini označiti kao antropocentrično. Mnoga autohtona društva nisu bila antropocentrična, nego je industrijsko zapadno društvo takvo postalo.

Hayward također tvrdi da je beskorisno kritizirati cijelo čovječanstvo zbog praksi koje provodi ograničen broj ljudi s kojima se ostali ne slažu. Većina ljudi nema koristi od izrabljivačkih aktivnosti koje provode pojedinci. Neki znanstvenici optužili su ekologe za pripisivanje krivnje za gubitak bioraznolikosti cijelom čovječanstvu, umjesto pretjerano izrabljivačkoj eliti. S obzirom na mnoge dokumentirane društvene nejednakosti, često se pretpostavlja da je nejednakost važan čimbenik koji treba razmotriti prilikom predviđanja gubitka bioraznolikosti.¹⁴

Kada se bilo koja ideologija svede na to da se zalaže za interese pojedinaca umjesto za interese kolektiva, onda nije u stanju dati bilo kakve koherentne političke preporuke koje se tiču okoliša.¹⁵ Dosadašnje politike zaštite okoliša koje su zapravo usmjerene samo na čovjeka (ili kako je već rečeno, jedan manji dio čovječanstva) ne mogu učinkovito ispraviti ekološku situaciju, već je samo pogoršavaju. Budući da se daje prednost zadovoljenju ljudskih potreba ili interesa u odnosu na one neljudske, ekološke politike trebale bi se onda temeljiti na svjetonazoru koji prepoznaje inherentnu vrijednost neljudske prirode kako bi se zajamčilo da takve politike ne favoriziraju ljude kada su njihovi periferni interesi u sukobu s vitalnim interesima neljudske prirode. Kada se priroda vrednuje isključivo kao resurs, njen značaj u konačnici može se svesti na analizu troškova i koristi koje idu ili ne idu u prilog ljudima. Burchett tvrdi da su antropocentrične vrijednosti podložne istim fluktuacijama kao i tržište dionica, dok su neantropocentrične vrijednosti konstantne, a svaka promjena koja se dogodi bila bi slučajna i u najboljem slučaju kratkotrajna.¹⁶

¹⁴Isto, str. 112.

¹⁵Burchett, K. L. *Anthropocentrism as Environmental Ethic*. Theses and Dissertations str. 34.

¹⁶Isto, str. 31.-32.

Izvori antropocentrizma

Kršćanstvo

Mnogi etičari izvore nalaze u religiji, poglavito kršćanstvu. U Knjizi Postanka, točnije. Činjenica je da religija i njene institucije igraju važnu ulogu u društvenom životu za mnoge ljude do te mjere da, ako se osvrnemo kroz povijest, možemo primijetiti ogroman utjecaj religije na društvene i sve ostale institucije. Raznorazne ljudske aktivnosti i različita područja njihova društvenog života i dalje su pod utjecajem vjerskih obreda i ceremonija.¹⁷ Lynn White tvrdi da su naši ekološki problemi posljedica slijeđenja kršćanskog narativa u kojemu je čovjek gospodar zemlji i da ono što ljudi čine po pitanju ekologije ovisi o tome što misle o sebi u odnosu na stvari oko sebe. Ljudska ekologija duboko je uvjetovana vjerovanjima o našoj prirodi i sudbini - to jest, religijom. To jednako vrijedi za i nas i za naše srednjovjekovne pretke.¹⁸

White objašnjava kako je pobjeda kršćanstva nad poganstvom bila najveća psihička revolucija u povijesti naše kulture. Po njemu živimo u „postkršćanskom dobu“, odnosno u dobu u kojemu su oblici ljudskog mišljenja i jezika prestali biti kršćanski, ali bit često ostaje nevjerojatno slična onoj iz prošlosti. Našim svakodnevnim navikama djelovanja dominira implicitna vjera u neprestani napredak koji je bio nepoznat i grčko-rimskoj antici i Istoku. Ona je ukorijenjena u židovsko-kršćanskoj teologiji i neodrživa je izvan nje. Danas nastavljamo živjeti kao što smo živjeli oko 1700 godina, uglavnom u kontekstu kršćanskih aksioma.¹⁹

White kršćanstvo naziva najantropocentrističkijom religijom koju je svijet vidio - osobito u svom zapadnom obliku. Kršćanstvo, u apsolutnoj suprotnosti s drevnim poganstvom i azijskim religijama, ne samo da je uspostavilo dualizam čovjeka i prirode, već je također inzistiralo na tome da je Božja volja da čovjek iskorištava prirodu za svoje prave ciljeve.²⁰

Ideja čovjekove dominacije nad prirodom prvo se javlja u Knjizi Postanka. Knjiga Postanka ima dvije priče o stvaranju. U prvoj, Bog stvara biljke i životinje, a onda čovjeka. Bog čovjeka potiče da se razmnožava i Zemlju si podloži, da vlada svim stvorenjima na Zemlji. Čovjek je postavljen

¹⁷Nath, S. *Religion and Its Role in Society*, str. 83.

¹⁸White, L. *The Historical roots of Our Ecologic crisis*, str. 1206.

¹⁹Isto.

²⁰Isto, str. 1207.

u središte stvorenog svemira i odvojen je od bilo kojeg drugog oblika života na Zemlji.²¹ Čovjek bi po toj priči trebao biti vladar i pastir u isto vrijeme i on mora biti odgovoran Bogu za sve što čini na Zemlji. Čovjekovim gospodarenjem i usmjeravanjem priroda dobiva red i svrhu.²² U drugoj priči, Bog stvara muškarca, onda biljke pa životinje i na kraju ženu. Adam je postavljen u Edenski vrt, kako bi pazio na njega i osigurao mu napredak. U drugoj priči čovjek se pojavljuje više kao njegovatelj, čuvar prirode ili vrtlar. Priroda je prikazana kao ugodan vrt predodređen za uživanje.²³ Prvi grijeh poremetio je taj skladan suživot između čovjeka i prirode. Adam i Eva protjerani su iz Edenskog vrta i zemlja na kojoj su zatočeni dramatično se mijenja. Vrt više ne postoji. Priroda je neprijatelj, a život na Zemlji postao je teška borba. Čovjek sada mora ovladati prirodom ako želi preživjeti, a njegov opstanak može biti samo rezultat teškog rada.²⁴

U obje priče čovjek se pojavljuje u prilično jedinstvenom položaju naspram ostatka prirode: on vlada. Sve ostalo, nužno se nalazi (Božjom voljom) u podređenom položaju. Kršćanstvo je to koje daje poseban naglasak antropocentričnom pogledu na svijet, a to široko objašnjava kršćanski stav prema prirodi: priroda je stvorena kako bi je čovjek koristio.²⁵

Ako se usporede te dvije priče, čini se da dolazi do pomaka od gledišta „prirodne“ vlasti do one „nasilne“ vlasti. Prirodna vlast je ono što Adam provodi prije svog grijeha i u ime Boga. Čovjek je prikazan kao pastir, kao seljak koji obavlja sitne poslove, kao vrtlar. Priroda je opisana u terminima mirnog seoskog života, a kasnije kao ugodan vrt. Stoga se čini da je ideja prirodnog ovladavanja prirodom svojevrsno isticanje čovjekove superiornosti nad drugim stvorenjima i oblik spoznaje svrhe stvaranja.²⁶ Nasilno ovladavanje prirodom, naprotiv, dolazi kao posljedica ljudskog grijeha i povlači za sobom i ideju čina prijestupa pred Bogom i ideju da je čovjek u stanju stalnog nadmetanja s prirodom.²⁷ Čin grijeha poremetio je izvornu cjelovitost i savršenost svijeta. Red je izgubljen, ali raspon moći djelovanja koje je Bog dao čovjeku nije promijenjen. Ako želi povratiti svoj privilegirani položaj u svijetu, čovjek ima sposobnost ponovne uspostave reda.²⁸ Čovjekovo ovladavanje prirodom ne samo da je nužno, već je i dobrodošlo. Po Baconu, priroda je plodnost koja čeka da se razvije, ali se ne može razviti sama. Za takav razvoj potrebna je intervencija

²¹Montuschi, E. *Order of Man, Order of Nature: Francis Bacon's Ide of a „Dominion“ Over Nature*, str. 5.

²²Isto, str. 6.

²³Isto.

²⁴Isto.

²⁵Montuschi, E. *Order of man, order of nature: Francis Bacon's Ide of a „Dominion“ Over Nature*, str. 7.

²⁶Isto.

²⁷Isto.

²⁸Isto, str. 8.

čovjeka. Kao što Bacon često primjećuje, priroda bolje otkriva svoje tajne ako je „uznemirena“ nego što bi da je svi ostave na miru.²⁹

U kontekstu analize uzroka suvremenih prijetnji, od samouništenja i globalne ekološke krize, kršćanstvo i njegova biblijska poruka o stvaranju svijeta i čovjeka stavlja se na vrh liste glavnih uzroka.³⁰ U knjizi Smrtonosni napredak objavljenoj 1981. godine teolog Eugen Drewermann utvrđuje neposrednu vezu između biblijskog učenja o stvaranju i sadašnje ekološke krize. Tvrdi da je cijela kršćanska tradicija obilježena otuđenošću od prirode, čak i neprijateljstvom te da Biblija sadrži tek poneko mjesto gdje je izbjegla razorni antropocentrizam. Preuzimanjem i krajnjim naglašavanjem jakoga antropocentričnog pogleda Starog zavjeta, kršćanstvo je dosta pripomoglo uništavanju prirodnog okoliša.

Zbog immanentnog antropocentrizma biblijskog učenja Drewermann tvrdi da je gotovo nemoguće utemeljiti etični odnos prema prirodi na osnovi Biblije. Upućuje nas da ekološku etiku tražimo u mudrosti prirodnih mitova primitivnih naroda i naroda Dalekog istoka. Slično je istaknuo i priznati američki ekolog Thomas Berry koji je uvjeren da kršćanstvo nema priča sa sretnim završetkom te da je biblijski nauk o stvaranju „nefunkcionalan“ za utemeljenje novog pogleda na prirodu koji je danas prijeko potreban.³¹

Filozofija

Drugi izvor, po mnogima može se pronaći u kartezijskoj paradigmi koja je zajedno s Baconovom koncepcijom novovjekovne znanosti odgovorna za novovjekovnu koncepciju prirode degradirane na puki bezvrijedni manipulativni objekt (*res extensa*) koji se treba podvrgnuti čovjeku.³² Prelazak prirode u *res extensa*, koja se može matematizirati i kvantificirati, stavlja fiziku na čelo svih znanosti. Time završava čovjekov intelektualni i emocionalni odnos prema prirodi, ona postaje onim Drugim koje je podređeno čovjekovoj volji. Hösle navodi kako se kod Berkeleya priroda svodi na zbroj subjektivnih predodžbi (subjektivni idealizam), kod Kanta prihvaća se stvar po sebi kao pojava, ali ona se ne može iskusiti pa onda nije predmet konkretnog intelektualnog ili afektivnog odnosa, a ono što se može iskusiti rezultat je čovjekove konstitucije. Tako lišena

²⁹ Isto, str.10.

³⁰ Matulić, T. *Ideja antropocentrizma u ozračju biocentričke paradigme*, str. 6.

³¹ 265

³² Matulić, T. *Ideja antropocentrizma u ozračju biocentričke paradigme*, str. 7.

subjektiviteta, priroda se i deteleologizira, a ondje gdje joj se svrhovitost i vraća, ta teleologija je subjektivistički prikraćena – kao puko tumačenje Ja, a ne kao pravi bitak prirode.³³

Moderna je znanost, zajedno s kontinuiranim znanstveno-tehničkim revolucioniranjem prirode i života, dovela do „rašćaravanja svijeta“ čija je najveća žrtva na kraju postao čovjek.³⁴ Svijest o znanju i moći modernog čovjeka proizvela je pukotine u mišljenju koje su počele razarati nutrinu samog čovjeka, što je dovelo do sustavnog propadanja svijeta.³⁵ Čovjek je nekada bio samo jedna od mnogobrojnih karika prirodnog lanca u kojem je postojao zajedno s ostalim zemaljskim bićima. Ta koncepcija karakterizira opću društvenu i kulturnu svijest Srednjega vijeka, to je nešto što Vidanec naziva starim moralnim horizontom. U modernom dobu čovjek spoznaje moći vlastitoga znanja i to se odražava na materijalne i praktične aspekte njegova života, gdje se očituje kao graditelj vlastite civilizacije. Svrha svih intelektualnih i fizičkih napora, koji su se manifestirali kao raznorazna materijalna i duhovna postignuća, potvrda je čovjeka kao bića znanja, kao (raz)umnog bića, kao onoga koga ništa ne sputava ni u mišljenju ni u djelovanju. Moderni čovjek želi potpunu slobodu.³⁶ Udaljavajući se od starih moralnih horizonata, moderni čovjek stvara „nove“ horizonte i sebe i svijet počinje shvaćati mehanicistički i proračunato, upravo onako kako je zamislio Descartes. Princip kalkulacije postao je općevažećim i općeprihvaćenim principom djelovanja gotovo na svim područjima čovjekova života. Čovjekova osjećajna dimenzija tako ostaje zanemarena jer je pala pod kontrolu razuma.³⁷ Kartezijanski racionalizam vidi ideal moralnosti u umu koji je sposoban sam sebe interpretirati i sam sobom upravljati.³⁸

Okret prema samosvijesti za čovjeka označava okret prema sebi; prema unutrašnjosti koja misli i koja se prema van otkriva kao refleksija onog mislećega – kao *cogito*.³⁹ Descartes u cogitu, koji je shvaćen kao novi izvor djelovanja, nije vidio novi univerzalni poredak koji počiva na božanskoj providnosti, već vidi novi moralni poredak koji počiva na razumu koji kalkulira. Cogito je temeljni i glavni izvor moralnosti. Cogito ima neograničenu moć nad čovjekom. Cogito je sredstvo uz pomoć kojeg će čovjek realizirati sve svoje želje. Volja ostvaruje što cogito zamisli.⁴⁰ Time što

³³Hösle, V. *Filozofija ekološke krize*, str. 47.

³⁴Matulić, T. *Ideja antropocentrizma u ozračju biocentričke paradigme*, str. 7.

³⁵Vidanec, D. *Suvremeni čovjek u procijepu između kartezijanskog ideala moralnosti i (post)modernog kulturnog habitusa*, str. 48.

³⁶Vidanec, D. *Suvremeni čovjek u procijepu između kartezijanskog ideala moralnosti i (post)modernog kulturnog habitusa*, str. 144.-145.

³⁷Isto.

³⁸Isto, str. 147.

³⁹Isto.

⁴⁰Isto, str. 149.

je uzeo cogito kao izvor moralnosti, Descartes je sveo čovjeka na goli razum (*res cogitans*): čovjek je postao isključivo misleće, kalkilirajuće biće.⁴¹

Hösle tvrdi da je kriza današnjice posljedica prihvatanja moralne koncepcije koja počiva na kartezijskoj viziji moralnog poretka čiji je izvor u čovjeku. Ona prikazuje prirodu koja se kao *res extensa* suprotstavlja *res cogitans*. Čovjekovo tijelo ubraja se u *res extensa*, a *res cogitans* samo je čovjekova svijest. Po Descartesu, ljudima je dozvoljena autonomnost, ali ustraje na tome da je neljudska priroda u potpunosti besubjektivna – biljke i životinje su strojevi bez unutrašnjih crta. Hösle tu teoriju smatra toliko kontraintuitivnom da mu nikako nije jasno kako je čovjek poput Descartesa uspio zaključiti da životinje ne mogu osjećati bol. Naglašava da je onda lako vidjeti kako je ta teorija pospješila pobjednički pohod moderne znanosti, njome se odstranjuju sve nedoumice glede izvođenja pokusa na životinjama. Ako životinje lišimo bilo kakvih unutarnjih crta i vrijednosti onda ih je razrezati jednako kao rastaviti bilo koji stroj. Tako se teorijska zagonetka svih nama stranih unutrašnjih obilježja koje su nedostupne vanjskim mjerenjima može riješiti kao gordijski čvor: ne treba se prihvatiti da u izvanljudskoj prirodi postoji ostatak koji se ne može matematički raščlaniti – unutrašnja crta koja se ne može kvantificirati, koja se kreće u sferi kvaliteta.⁴²

Što se Höslea tiče, najvažniji pokušaji antikartezijske filozofije prirode dolaze iz učenja antičke fizike, oni koji subjektivitetu ne suprotstavljaju dualističku prirodu, već joj priznaju vlastito dostojanstvo, svrhovitost i neku formu subjektivnosti. Navodi Leibniza, Hegela i Fichtea kao primjere. Iz toga što se tuđe unutrašnje crte ne mogu potpuno iskusiti, Leibniz izvlači zaključak koji je potpuno suprotan Descartesovom, pripisuje ih svemu bivstvujućem, a kod Schellinga i Hegela priroda nije nužno oduhovljena u svojim anorganskim oblicima, ali ipak je duh u sebi nešto s unutrašnjim subjektivitetom – taj subjektivitet postoji za sebe i kao takav eksplicira se u samom sebi nakon dugog razvojnog procesa, ali i bez tog procesa prirodi pripada vlastito dostojanstvo. Ona je principat apsoluta, a to je čini nečim smislenim, nešto u čemu postoji ono bivajuće, dobrota i ljepota i nešto što čovjek treba poštivati i voljeti kao sliku apsoluta, a ne kao svoju vlastitu konstrukciju.⁴³

Hösle kaže da je dogmatično shvaćanje da pravi bitak nema ono što se ne može kvantificirati i da takva dogma nema veze s pravim shvaćanjem iskustva. Takvo je shvaćanje iracionalno utoliko što

⁴¹Isto, str. 148.

⁴²Hösle, V. *Filozofija ekološke krize*, str. 45.-46.

⁴³Isto, str. 48.

dozvoljava da se svijet opaža na samo jedan način.⁴⁴ S filozofske strane, to je radikalni antropocentrizam. S etičke, to je čovjek koji je postao sam svoj zakonodavac koji opća pravila djelovanja konstituira u samom sebi i izvodi ih na temelju kalkulacija vlastite racionalnosti. Čini se da je čovjek današnjice upravo zahvaljujući Descartesu u potpunosti prestao tražiti izvore moralnosti izvan sebe.⁴⁵

Nemitološko razumijevanje prirode kao posljedice biblijskog tumačenja stvarnosti doista je rezultiralo sekulariziranim razumijevanju prirodnog okoliša. Priroda nije sveta, nije božanska. Stvoreni je svijet razdvojen od Boga. Priroda tako može postati predmetom čovjekova duha koji ju po vlastitoj želji preoblikuje. Biblijsko razlikovanje između Boga i prirode jedan je od čimbenika koji su omogućili trijumfalni juriš ljudskog duha na početku novoga vijeka. S novovjekovnim izuzećem ljudskog duha (*res cognitans*) od ostale stvarnosti (*res extensa*) nastaje uvjerenje da je čovjeku podređena sva priroda i da je na raspolaganju da ju koristi po volji.

Neantropocentrična autohtona društva

Uz kršćanstvo i filozofiju, kritika se usmjerava i na industrijsku revoluciju. Industrijskom društvu pripisuje se antropocentrična orijentacija. Prihvaćena kada se naglašavaju razvojni uspjesi i znanstveno-tehničke mogućnosti modernog društva, kritizirana kada se naglašavaju

negativne posljedice za okoliš i prirodu proizašle iz razvoja zasnovanog na antropocentričkoj paradigmi.⁴⁶ Industrijska revolucija kao da je postala simbol početka ekološkog uništenja.

Nažalost, čini se da se nije moralo čekati na razvoj tehnologije dabi ljudi uništavali okoliš. Industrijska revolucija i moderna tehnologija zasigurno su pospješile ljudske pohode, ali čini se da ih nisu uzrokovale same po sebi. Često se idealiziraju autohtona društva i njihov odnos prema prirodi, ali postoje primjeri ozbiljne devastacije okoliša u predindustrijskim društvima. Na primjer, razaranje rimskih provincija Africa proconsularis i Numidia prije dvije tisuće godina ili pak velika krčenja šuma u srednjoj Europi od 8. do 12. stoljeća. Zbog toga se čini da je odnos industrijske kulture prema prirodi nešto novo – ne samo po tehničkoj, već i moralnoj kvaliteti.⁴⁷ Stoga bi bilo

⁴⁴Isto, str. 49.

⁴⁵Vidanec, D. *Suvremeni čovjek u procijepu između kartezijskog ideala moralnosti i (post)modernog kulturnog habitusa*, str. 151.

⁴⁶Cifrić, I. (1994) *Antropocentrizam i naturalizam-uporišta modernog mišljenja*, str. 126.

⁴⁷Isto, str. 303.

dobro pokušati otkloniti spočitavanja o krivnji biblijskog tumačenja odnosa čovjeka i prirode za današnje uništavanje prirodnog svijeta. Čini se da su korijeni antropocentričnog stajališta puno stariji od židovsko-kršćanske tradicije. Već od samog početka ratarstva i stočarstva čovjek pokušava ovladati prirodom i pokušava se osloboditi potpune ovisnosti o njoj. Svaka kultura iskorištava prirodu do određene mjere. Ni u jednoj kulturi ljudi ne žive u potpunom skladu s prirodom. To vrijedi i za narode Dalekog istoka i prastanovnike Amerike. Vraćanje mitovima prirode čini se nedostatno za rješavanje konkretnih problema. Svugdje gdje se čovjek nastani, ekosustav se nepovratno promijeni. Idealiziranje čovjekova odnosa prema prirodi u dalekoistočnim i domorodačkim kulturama vrlo često ne odgovara stvarnosti. Razlog zbog koga domorodački narodi nisu uništili prirodu koja ih okružuje nije mistika prirode niti ikakva ekološka svijest, nego ograničene tehnološke mogućnosti i mali broj stanovnika, tvrdi Globokar.⁴⁸

Prije tri tisuće godina postojali su ljudi koji su se bavili invazivnom poljoprivredom u mnogim dijelovima svijeta. Ljudi su u tim vremenskim razdobljima počeli krčiti šume kako bi sadili biljke, uzgajali hranu i pripitomljavali životinje. Rani stočari mijenjali su svoje okruženje krčenjem zemljišta i selektivnim uzgojem. Sada se zna da su te prakse bile široko rasprostranjene i mogu pružiti uvid u to kako je čovječanstvo došlo do degradacije odnosa sa Zemljom i njenim prirodnim resursima.⁴⁹

Za primjer se mogu uzeti Maje. Oni se smatraju najpismenijom starosjedilačkom američkom civilizacijom. To društvo nastanjivalo je Srednju Ameriku od oko 3000. pr. Kr. i nastavilo je napredovati sve dok nije doseglo apsolutni vrhunac u 8. stoljeću, kada je naglo počelo propadati. Najnovija istraživanja otkrivaju da su sami Maje bili glavni uzrok svoje propasti. Povijesni klimatski zapisi pokazuju da su regiju pogađala ponavljajuća razdoblja dugotrajnih suša, koja su kulminirala u 11. stoljeću. Bio je to najekstremniji klimatski događaj koji je regija doživjela u dvije tisuće godina. Prema simulaciji modela koju je proveo NASA-in Goddard institut za svemirske studije, Maje su promijenili klimu u regiji tako što su posjekli prašume da bi proširili svoje gradove i sadili usjeve kako bi prehranili svoju rastuću populaciju. Intenzivna sječa šuma dovela je do značajnih promjena u lokalnom ciklusu vode zbog nedostatka isparavanja vode iz krošnji drveća. Smanjeno isparavanje u regiji rezultiralo je smanjenjem stvaranja oblaka, a samim time i manjom količinom oborina tijekom sezone. Suša koja je opustošila gradove bila je posljedica pada padalina

⁴⁸Globokar, R. (2008) *Vlast čovjeka nad prirodom biblijski nauk o stvaranju i ekološka etika*, str.258.

⁴⁹*Ancient Civilizations Were Already Messing Up The Planet*

između 10 do 20 posto, što se možda i ne čini tako drastičnim, ali očito je imalo katastrofalan utjecaj na civilizaciju Maja.⁵⁰

Dugo se sumnjalo da su mnoga od tajanstvenih urušavanja civilizacija barem djelomično potaknuta ekološkim problemima. Ova sumnja u nenamjerno ekološko samoubojstvo (ekocid) potvrđena je otkrićima do kojih su posljednjih desetljeća došli arheolozi, klimatolozi, povjesničari, paleontolozi i palinolozi. Procesi kroz koje su prošla društva potkopavala sama sebe, oštećujući svoj okoliš, spadaju u osam kategorija, čija se relativna važnost razlikuje od slučaja do slučaja: krčenje šuma i uništavanje staništa, problemi s tlom (erozija, salinizacija i gubici plodnosti tla), problemi upravljanja vodom, prekomjerni lov, prekomjerni izlov ribe, učinci unesenih vrsta na domaće vrste, rast ljudske populacije i povećan utjecaj ljudi po glavi stanovnika.⁵¹

Ti kolapsi uglavnom su pratili donekle sličan scenarij s varijacijama na temu. Porast stanovništva natjerao je ljude da prihvate intenzivnije načine poljoprivredne proizvodnje i da prošire obradu zemlje s prvobitno odabраниh prvoklasnih zemljišta na zemlju upitnije kvalitete kako bi nahranili sve veći broj ljudi. Neodržive prakse dovele su do ekološke štete. Posljedice koje je to imalo za društvo uključivale su nestašicu hrane i ratove. Previše ljudi koji se sukobljavaju oko premalo resursa. Na kraju, stanovništvo se smanjilo zbog gladovanja, rata ili bolesti, a društvo je izgubilo dio političke, ekonomske i kulturne složenosti koju je razvilo na svom vrhuncu.⁵²

Autori poput Jacka Diamonda tvrde da se svakome može dogoditi da upadne u zamku prekomjernog iskorištavanja prirodnih resursa. U početku, resursi se mogu činiti neiscrpnima. Znakovi njihova početnog iscrpljivanja često ostaju maskirani normalnim fluktuacijama u razinama resursa tijekom godina, odnosno desetljeća. Ne samo da se resursi gube već je i teško natjerati ljude da se slože oko suzdržanosti u korištenju zajedničkih resursa, a problemu pridodaje i složenost ekosustava koja predviđanje posljedica uzrokovanih poremećajima izazvanima ljudskom rukom čini gotovo nemogućim čak i za profesionalnog ekologa u današnje doba, a kamoli prije. Diamond podsjeća da su ekološki problemi s kojima se danas teško nositi zasigurno su bili još teži za rješavanje u prošlosti. Osobito za nepismene narode iz prošlosti koji nisu mogli pretražiti na internetu „kako ne uzrokovati ekološki kolaps obrađivanjem zemlje“. Ekološka šteta nastala u to vrijeme vjerojatno je tragična, nepredviđena, nenamjerna posljedica njihovih najboljih napora, a ne moralno kriva slijepa ili svjesna sebičnost.⁵³

⁵⁰PopescuSlavikova, S. *Lessons from the Past: Civilizations Lost Due to the Environmental Destruction*

⁵¹Diamond, J. *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed*, str. 17

⁵²Diamond, J. *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed*, str. 17

⁵³Isto, str. 18.-19.

Ekocentrizam

Možda Maje nisu znali da će krčenjem šuma uzrokovati sušu s kojom će si presuditi, ali suvremeni ljudi ne mogu pobjeći takvim saznanjima zbog sve tehnologije i informacija koje su dostupne. Za razliku od prijašnjih generacija, ova se nalazi u posebnom vremenu. Narodi prije nisu imali pristup svim informacijama koje su danas vrlo pristupačne. Postoje i beskrajna istraživanja o negativnom utjecaju gotovo svih ljudskih radnji na okoliš i svijet. Ne može se više reći „nismo znali“. Sve znamo. S tim znanjem dolazi i potreba za promjenom odnosa prema okolišu. Promjena u ideologiji.

Zaštita okoliša trebala bi biti univerzalna. Mnogi pokušaji u zaštiti okoliša smatraju se ekocentričnim, ali zapravo su još uvijek antropocentrični i zapravo promašuju bit. Ekocentrizam pronalazi unutarnju vrijednost u cijeloj prirodi – živoj i neživoj. Ekocentrizam nadilazi biocentrizam, koji se fokusira samo na žive stvari. Ekocentrizam je ukorijenjen u tvrdnji da ne postoji neka fundamentalna ontološka podjela između ljudskog i neljudskog svijeta. Svijet je dinamična mreža međuodnosa i ne postoji jasna granica između živog i neživog, ljudskog i neljudskog. Ljudska bića su možda samosvjesna i imaju neke sposobnosti koje drugi nemaju, ali to ne znači da je njihov egzistencijalni modus nužno drugačiji od onoga drugih bića i zasigurno nije drugačiji na način da opravda vrijednosnu razliku između ljudskog i neljudskog.⁵⁴ Ekocentrizam je filozofija koja ne stavlja jedan ekosustav iznad drugog. Ekocentristi naglašavaju inherentnu vrijednost svih entiteta samih po sebi, ali svejedno priznaju da su jedan drugome od instrumentalne važnosti u prirodnom procesu. Primjerice, neki ljudi su alergični na pčele, ali one i dalje igraju ključnu ulogu u oprašivanju. Bez pčela naš prirodni okoliš ne bi bio održiv. Dakle, pčele se ne cijene (ili obezvrjeđuju) ne zbog njihove korisnosti ljudima, već zbog njihove intrinzične vrijednosti, kao i njihove uloge u prirodnim procesima.⁵⁵

Središnje ideje ekocentrizma provlače se kroz stoljeća. Međutim, ekocentrizam se pojavio u akademskom zapadnom svijetu ranih 1940-ih. Zbirka eseja Alda Leopolda iz 1937., *A Sand County Almanac*, smatra se osnovom modernog ekocentrizma, budući da piše o „zemaljskoj etici“

⁵⁴Humphrey, M. *Preservation Versus The People?: Nature, Humanity and Political Philosophy*, str. 9.

⁵⁵*What is Ecocentrism in Philosophy and Environmental Ethics* Dostupno na: <https://iseethics.org/what-is-ecocentrism-in-environmental-ethics/>

koja proširuje koncept zajednice na zemlju, uz žive vrste.⁵⁶ Godine 1973. filozof Arne Naess skovao je pojam „duboka ekologija“, zbirku načela koja opisuje sličnu filozofiju ekocentrizmu. On tvrdi da se priroda mora cijeliti ne zbog njezine korisnosti za ljude, već zbog njezine inherentne vrijednosti.⁵⁷

Ekocentrizam je važan iz nekoliko razloga. S etičke točke gledišta, proširuje moralni obzor i potiče ljudska bića da za drugo brinu više od sebe. Kada bi se usvojio ekocentrični filozofski pogled, zabrinutost bi se proširila dalje od brige za čovječanstvo ili o tome kako druge stvari mogu zadovoljiti ljudske potrebe- poštovalo bi se i brinulo za sav život i sve dijelove ekosustava.⁵⁸

Problem očuvanja prirode svodi se na to da pri donošenju političkih odluka u duhu očuvanja prirode mora doći do neke vrste ustupanja, ima li prednost boljitak ljudskog ili neljudskog svijeta. Samo u rijetkim sretnim slučajevima, može se postići oboje.⁵⁹

Čini se da je ekocentrična pozicija koju najčešće zastupaju nevladine organizacije i akteri civilnog društva, najveći izazov za prevladavajuća socioekonomska uređenja suvremenog društva dok tehnocentrični argumenti, koje često iznose velika poduzeća i vlade, teže održanju statusa quo tvrdeći da će ljudske inovacije dovesti do tehničkih rješenja za trenutne ekološke probleme i to tako da se izbjegne značajnije narušavanje trenutnog sustava. Robert Garner također ističe ovu razliku u svojoj analizi pristupa okolišu u kojoj nastoji pojednostaviti obilje analitičkih kategorija u dva glavna pristupa: radikalni i reformistički. Svaki od njih sadrži posebne ekonomske, političke i filozofske perspektive. On sugerira da su reformističke pozicije temeljno usmjerene na čovjeka koji traži zaštitu okoliša u svrhe očuvanja dobrobiti čovječanstva i koji vjeruje da se to može učiniti bez razgradnje struktura modernog industrijskog društva. To je zapravo optimistična pozicija u kojoj se ekonomski rast i zaštita okoliša smatraju kompatibilnim ciljevima, a vjeruje se da će tehnološke i znanstvene inovacije osigurati zadovoljavajuća rješenja za izlazak iz svih problema s kojima će se ljudi susretati u pokušaju ostvarenja obje stavke, tzv. ekološka modernizacija. Nasuprot tome, radikalna perspektiva predlaže mnogo drastičnije promjene u političkim, ekonomskim i društvenim strukturama kako bi se stvorio skladan i održiv odnos između ljudi i prirode.⁶⁰

⁵⁶Isto.

⁵⁷Isto.

⁵⁸Isto.

⁵⁹Humphrey, M. *Preservation Versus The People?: Nature, Humanity and Political Philosophy*, str. 2.

⁶⁰<https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/ecocentrism>

Pri donošenju bilo koje odluke za rješenje problema, ono što je najviše oblikuje način je na koji je taj problem postavljen. Humphrey kaže da su mnogi problemi što se tiče očuvanja okoliša u suvremenoj ekološkoj političkoj filozofiji postavljeni tako da se oko njih može samo svađati.⁶¹ Iako su antropocentrizam i ekocentrizam često u opoziciji, čini se da se zapravo rijetko mogu pronaći pojedinci ili organizacije koji se u potpunosti prilagođavaju bilo kojem od navedenih stajališta, a postoji i opasnost od prenaglašavanja jednostavne dihotomije između radikalnog i reformističkog stajališta. Kao što O'Riordan primjećuje, svijet nije uredno podijeljen na ekocentrične ekologe s jedne strane i manipulativne profesionalce i administratore s druge strane. Pojedinačna stajališta mogu biti dinamična, čak i kontradiktorna te mogu varirati ovisno o pitanju koje se razmatra i socioekonomskom kontekstu u koji je pitanje uključeno te prevladavajućim institucionalnim postavkama. Nijanse i složenost neizbježno se gube kada se različite misli i prakse umjetno stavljaju u opoziciju.⁶²

Slično i isto

Biocentrizam

Pojam „biocentrizam“ obuhvaća sve etike koje moralnim objektima ne smatraju samo ljude već sva živa bića u prirodi. Biocentrična etika zahtijeva ponovno razmatranje odnosa između ljudi i prirode. Biocentrizam promatra pojedinačne vrste kao dijelove žive biosfere, prepoznaje negativne posljedice smanjenja biološke raznolikosti na različitim razinama te ističe ekološke vrijednosti svih vrsta. Ova se etika razlikuje od klasičnog i tradicionalnog etičkog razmišljanja, posebno po pitanju interdisciplinarnosti i tolerancije prema različitim stajalištima.⁶³

Patocentrizam

Za razliku od konvencionalnog biocentrizma koji slavi život, patocentrizam usmjerava svoj etički pristup isključivo prema jednom aspektu ljudskog iskustva – patnji. Što znači: ako pati, onda vrijedi. Ta teorija potječe iz 18. stoljeća i izložena je u djelu J. Benthama *An Introduction to the*

⁶¹Humphrey, M. (2002) *Preservation Versus The People?: Nature, Humanity and Political Philosophy*, str. 2.

⁶²<https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/ecocentrism>

⁶³Usumović, O. *Biocentrizam u etici*

Principles of Morals and Legislation. Bentham je išao korak dalje od racionalnog shvaćanja subjekta moralnosti te zagovarao stajalište da čovjekovo djelovanje treba obuhvatiti cijelu prirodu, odnosno sve što je sposobno osjećati.⁶⁴

Holizam

Holizam je filozofija koja naglašava povezanost i međuovisnost svih elemenata u ekosustavu. Umjesto da se fokusira samo na pojedinačne dijelove, holistički pristup promatra ekosustav kao cjelinu. U holističkoj ekologiji, naglasak je na razumijevanju kompleksnih veza između biljaka, životinja, mikroorganizama i okoliša. Ova filozofija podržava ideju da ekosustav funkcionira kao integrirani organizam, gdje promjene u jednom dijelu mogu imati dubok utjecaj na cijeli sustav. Holizam također potiče na poštivanje bioraznolikosti i očuvanje ekosustava u njihovoj cjelovitosti. Umjesto da se gleda na svaku vrstu zasebno, holistički pristup prepoznaje ulogu njihove povezanosti u održavanju ekološke ravnoteže. Ova filozofija promiče odgovoran odnos prema prirodi, naglašavajući važnost očuvanja cjelokupnog ekosustava radi dobrobiti svih njegovih dijelova.⁶⁵

Ekološka kriza više ugrožava ljude nego okoliš

Ekološka kriza povlači pitanja o ljudskoj kući. Čovjekov dom više nije samo uža okolina, zbog globalizacije i razornih planetarnih učinaka to je Zemlja u cijelosti i to zajedno s njenim odnosom spram neba koje u mnogo čemu određuje uvjete života na Zemlji.⁶⁶

Čovjek je, kaže Galović, ne samo prirodno biće, već i socijalno i duhovno i povijesno te stoga njegovo obitavalište nadilazi okružje života ostalih živih bića na planetu. Po duhovnim dimenzijama u cijelosti nadilazi zemaljsko i nebesko okružje. Zato je bitno kako čovjek shvaća svoje okružje i sadržaj svog života – je li njegov ljudski dom u opasnosti? To pitanje izrazito je važno u današnje doba kada je nastupila znanstveno-tehnička redukcija čovjeka na prirodno biće kojem je svrha života puko održanje, a sve ono što je bilo veliko od ljudskog roda u vidu religije,

⁶⁴Vlahović, L. *Čovjekova odgovornost i kulturna samosvijest prema zaštiti okoliša*

⁶⁵Vlahović, L. *Čovjekova odgovornost i kulturna samosvijest prema zaštiti okoliša*

⁶⁶Galović, M. *Kraj ekologije*, str. 9.

filozofije, mita i umjetnosti svedeno je na strategije preživljavanja u pukoj borbi za opstanak.⁶⁷ Kuća nije nešto u što se ulazi i što se napušta, to je dom – izvorno obitavalište nekog bića koje, ako napusti taj dom, prestaje biti tim bićem. Živo biće i njegova okolina pripadaju kući, nisu kuća, ali im je veza na djelu tek u kući – znači predmet rasprave ovdje je kuća koja u sebi obuhvaća živo biće, njegovu okolinu i sve procese unutar tog sklopa.⁶⁸ Po Jonasu nije samo važno hoće li se održati čovjek nego i hoće li opstati ideja čovjeka koja se prenosila kroz dosadašnju povijest, čovjekova kuća nije samo mjesto održanja njegove puke egzistencije, čovjekova je kuća zapravo čovjekovo postojanje u kojemu može biti cjelovit, odnosno istinski živjeti, živjeti primjereno ideji čovjeka.⁶⁹

Ono što uvjetuje odnos ljudi prema prirodi ono je kako se ljudi odnose jedni prema drugima. Taj odnos određuju i socijalno-ekonomski odnosi među klasama, rasama i spolovima. Uvjetovan je unutrašnjim odnosom kultura, osobito odnosom tehnički razvijenijih kultura prema onima manje razvijenima. Povlastice i razlike u mogućnostima i prilikama znače da neki dijelovi populacije više pate zbog posljedica ekološke krize. Razvijene kulture često uništavaju ostale kulture. Entropija okoliša paralelna je entropiji kultura unutar civilizacije.⁷⁰

Odnos civilizacije i prirode može se analizirati i kao konflikt interesa, kao sukob interesa unutar društva, sukob interesa različitih aktera koji se dosad razrješavao na štetu prirodnog svijeta te kao konflikt između čovjekovih interesa i interesa drugih zajednica u ekosustavima. Postoji ono što se može nazvati osnovnim interesima animalnih skupina (prirode) koji čine njihove uvjete egzistencije, a postoje i takozvani periferni interesi ljudskih skupina koji služe samo za poboljšanje uvjeta života, a koji se ostvaruju na teret osnovnih interesa animalnih zajednica. To dovodi do prirodne neravnoteže. Mnogi ekolozi vide očuvanje harmonije u korekciji antropocentričke razvojne paradigme, odnosno u korekciji egzogenih čimbenika poput rasta broja stanovništva, iscrpljivanja prirodnih resursa i zagađivanja okoline.⁷¹

Problem je u tome što i ta takozvana antropocentrična razvojna paradigma nije u potpunosti antropocentrički nastrojena. Kad se uzme u obzir šteta koja se nanosi velikoj većini čovječanstva u ime razvoja, jasno je da su interesi većeg dijela ljudskih zajednica u potpunosti zanemareni. Zbog nećijih perifernih interesa, većina živi na periferiji interesa.

⁶⁷Isto, str. 10.-11.

⁶⁸Isto, str. 18.

⁶⁹Isto, str. 52.

⁷⁰Cifrić, I. (1994) *Antropocentrizam i naturalizam-uporišta modernog mišljenja*, str. 126.

⁷¹Cifrić, I. (1994) *Antropocentrizam i naturalizam-uporišta modernog mišljenja*, str. 126.

Siromašni i manjine skupine najviše osjete posljedice ekološke krize uzrokovane neodrživim razvojem, iscrpljivanjem resursa i zagađenjem okoliša. Studije pokazuju da se osobe iz socijalno-ekonomski ugroženih skupina najviše zapošljavaju na opasnim poslovima i da, za razliku od financijski bolje stojećih pojedinaca, češće žive u blizini objekata koji zagađuju okoliš (korporacije i vlade su sklonije graditi upitne objekte u zajednicama koje su najugroženije te najmanje sposobne obraniti se). Istraživanja također potvrđuju da ti ljudi nisu u mogućnosti spriječiti ni ispraviti takve nepravde te da su često presiromašni da bi se jednostavno preselili.⁷² Te situacije nisu samo rezultat loše sreće ili loših izbora pojedinaca, već nepravedne raspodjele sredstava i tereta za okoliš.⁷³

ILO (International Labour Organization) procjenjuje da oko 2,3 milijuna žena i muškaraca diljem svijeta svake godine podlegne nesrećama ili bolestima povezanim s uvjetima rada. To znači više od šest tisuća smrtnih slučajeva svaki dan. U svijetu se godišnje dogodi oko 340 milijuna nesreća na radu i 160 milijuna ljudi oboli od bolesti povezanih s radom.⁷⁴ Zašto se to spominje? Iz ovakvih tragičnih statistika vidno je da su neke kuće ugroženije od drugih. Teško da čovjek može istinski živjeti i biti slobodan ako ono što bi mu trebalo omogućiti život (posao) isti ugrožava na dnevnoj bazi.

Svaku 101 minutu u SAD-u radnik umire od ozljede povezane s radom u 2021.⁷⁵ Američka federacija rada i Kongres industrijskih organizacija (AFL-CIO) obavještavaju da svaki dan umire oko 343 radnika zbog loših i opasnih radnih uvjeta. Poslodavci su prijavili čak 3,2 milijuna ozljeda i bolesti povezanih s radom, a onih neprijavljenih ima još više.⁷⁶ Opasni radni uvjeti godišnje uzrokuju tri puta više smrtnih slučajeva i ozljeda nego kriminal, čak i u razvijenim zemljama. Poslodavci često imaju toliku moć, privilegiju i status da mogu izbjeći odgovornost za ono što se događa zaposlenicima.

U zemljama u razvoju očite nepravde na radnom mjestu još su očiglednije.⁷⁷ „Ukupno gotovo sto tisuća radnika nepotrebno umre svake godine u Sjedinjenim Državama zbog nesigurnog radnog okruženja, iako se njihova smrt mogla spriječiti. Te žrtve ekološke nepravde predstavljaju uglavnom tihiu manjinu, ne samo zato što njihov broj predstavlja manje od jedne tisućinke radne

⁷²Shrader-Frechette, K. *Environmental Justice: Creating Equality, Reclaiming Democracy*, str. 6.

⁷³McShane, K. (2003)*Environmental Justice: Creating Equality, Reclaiming Democracy*

⁷⁴*World Statistic*

⁷⁵*National census of fatal occupational injuries in 2022.*

⁷⁶*Death on the Job: The Toll of Neglect 2023.*

⁷⁷Shrader-Frechette, K. *Environmental justice-creating equality, reclaiming democracy*, str.136.

snage SAD-a, već i zato što njihove smrti često imaju neotkrivene uzroke za koje je poslodavce teško smatrati odgovornima.“⁷⁸

Opasni radni uvjeti i bolesti koje proizlaze iz toga nisu jedini način na koji se oštećuju okoliš i ljudi. Kao što je već rečeno, oni siromašni često nemaju drugog izbora nego živjeti pored objekata koji aktivno uništavaju njihovu kuću, onu fizičku i idealnu.

Evo samo jednog primjera: 1982. Sjeverna Karolina odlučila je izgraditi odlagalište polikloriranih bifenila (PCB) u općini Shocco u okrugu Warren. Problem kod PCB-a je u tome što je US EPA 1979. godine zabranila upotrebu PCB-a zbog mogućnosti njihove akumulacije u okolišu te zbog uočenog štetnog učinka po zdravlje ljudi.⁷⁹ Neki od simptoma i znakova izloženosti PCB-ima uključuju mučninu, oticanje očnih kapaka, pigmentaciju noktiju, umor. Djeca majki izloženih PCB-ima koja su rođena između 1978. i 1985. imala su deformirane nokte i zube, slabiji kognitivni razvoj do sedme godine i poremećaje u ponašanju. PCB-i uzrokuju brojni niz drugih poremećaja te se također smatraju faktorom rizika za razvoj kardiovaskularnih bolesti.⁸⁰ Stanovnici općine Shocco uglavnom su manjine. Agencija za zaštitu okoliša SAD-a dopustila je državnim dužnosnicima da otpad odlože samo 2,13 metra iznad razine vode, umjesto standardnih 15,24 metra potrebnih za PCB. Ogorčeni ovim potezima, 16.000 stanovnika organiziralo je marševe i prosvjede. Dužnosnici su uhitili više od pet stotina lokalnih stanovnika. Izgubili su bitku, država je otvorila odlagalište, a PCB se i dalje izliva u tlo.⁸¹ Opet, to je samo jedan primjer. I to iz SAD-a koji spada u zemlje razvijenog svijeta. Koliko tek onda ima drugih skrivenih i nezabilježanih ekoloških katastrofa uzrokovanih pohlepom za novcem i neobzirom prema ugroženim zajednicama, a ako zamislimo ovaj problem na planetarnoj skali broj se vjerojatno diže u nebeske visine.

„Kada bi zagađivači i investitori shvatili da njihove troškove poslovanja moraju snositi svi, uključujući i njih same, a ne samo siromašni i nemoćni, „pozelenjavanje“ geta bi mogao biti prvi korak u „pozelenjavanju“ cijelog društva. Ono što utječe na dobrobit planeta utječe na sve nas.“⁸²

„Uvijek će biti onih koji će ispred humanosti stavljati efikasnost – tehnološki napredak u ime općeg, odnosno civilizacijskog dobra kao i u ime napretka kao takvog koji sve više ide u smjeru

⁷⁸Isto, str. 136.

⁷⁹Kmetič, I., Murati, T., Kvakan, K., Ivanjko, M. i Šimić, B. *Poliklorirani bifenili – toksičnost i rizici*, str. 77.

⁸⁰Isto, str. 75.

⁸¹Shrader-Frechette, K. *Environmental justice-creating equality, reclaiming democracy*, str. 8.

⁸²Isto, str. 6.

„protiv“ negoli „za“ čovjeka, svijet i samu prirodu koja je u krajnjoj liniji postala samo sirovinom i mjestom gdje je instrumentalni razum proširio svoju oblast.“⁸³

Treba nam nova etika

Sve znanosti potekle su iz filozofije, stoga je sasvim prirodno da filozofija „zabada svoj nos“ u sve aspekte ljudskog postojanja, uključujući i ekologiju jer filozofija, uz svoje etičke produžetke, jedina koja uz „Možemo li?“, pita: „Bismo li trebali?“ Ako već postoje tvrdnje da je filozofija u tolikoj mjeri bila utjecajna pa je kartezijanska misao rasplamsala ekološku krizu, onda valjda može pridonijeti i spašavanju od iste, ali čini se da su filozofija i etika ostale po strani. Gene Hargrove kaže da je to dijelom zbog toga što je povijest filozofije, koju predaju profesori filozofije budućim profesorima filozofije, slučajno antiekološka.

Prema antičkoj filozofiji, postoji metafizički problem: svijet kakav poznajemo (svijet promjena) je iluzija, a svijet kakav stvarno postoji je trajan, neuništiv i nepromjenjiv. U ovoj perspektivi nema mjesta za očuvanje prirode jer svijetu ne treba očuvanje ako je neuništiv i nepromjenjiv. U modernoj filozofiji nastaje neepistemološki problem. Descartes postavlja pitanje: Može li se znati da svijet postoji? Ako nije sigurno postoji li svijet uopće, teško da će se iz toga pojaviti bilo kakva zabrinutost oko očuvanja istoga. S druge strane, ni ekolozi nisu od pomoći jer je njima bavljenje ovim filozofskim pitanjima vjerojatno toliko apstraktno da bi se članci o njima mogli činiti glupima. Teme su previše filozofske za ekologe i nemaju praktične primjene, a opet nisu dovoljno filozofske za filozofe i previše su praktične da bi se smatrale pravom filozofijom.⁸⁴

Galović objašnjava da dosadašnje etike nisu od neke pomoći. Premda su bile ispravne u vrijeme kada su nastale, sada su neupotrebljive jer nijedna ranija etika nije morala obuhvatiti čitavu egzistenciju ljudskog roda – prostornu i vremensku. Ljudsko djelovanje i moralna odgovornost sada se proširuje na cijeli planet i to ne samo planet kakav je danas, već i na njegovu budućnost što je daleko opsežnije od brige za sebe, bližnjega i nekakvih vrlina o kojima se davno raspravljalo. Čovjek je sada odgovoran i za prostore na koje nikada neće kročiti i ljude koje nikada nije i neće upoznati. Prijašnje etike smatrale su da je čovjekovo stanje uvjetovano ljudskom prirodom i

⁸³Vidanec, D. *Suvremeni čovjek u procijepu između kartezijanskog ideala moralnosti i (post)modernog kulturnog habitusa*, str. 150.

⁸⁴Costa Carvalho, M. *On Enviromental Philosophy: An Interview with Eugene C. Hargrove*, str. 140.

samom prirodom te kao takvo zauvijek utvrđeno i da se na toj osnovi vrlo lako može odrediti ono što je dobro za čovjeka te da je njegov utjecaj veoma ograničen pa je i stupanj odgovornosti isti takav.⁸⁵ Današnje čovjekovo stanje zahtijeva neko novo shvaćanje prava i dužnosti.⁸⁶

Light smatra da je ekološka etika, kao dio filozofije, podbacila. Debate o vrijednosti prirode isključile su načine na koje se priroda može štititi, a da koristi i ljudima. Sam fokus na apstraktne koncepte teorija vrijednosti odbijaju ljude od toga da oforme ekološki pozitivna stajališta.⁸⁷ I kroz to sve, oni koji su jedini sposobni promijeniti nešto – ljudi - ostaju izostavljeni iz rasprave kao i sama etika koja nema priliku sudjelovati u rješenjima ekoloških problema i to se neće promijeniti ukoliko filozofija okoliša, točnije njen dio, etika, nastave debatirati o vrijednosnim teorijama koje nisu usmjerene na ljude.⁸⁸

Tomislav Smerić u svom radu tvrdi da: „Problemi u pokušaju zasnivanja su u tome što se počelo kasno, počelo se tek onda kada nam je očajnički zatrebao izlaz jer prijete ekološka katastrofa i sad svi brzaju kako bi pronašli nekakvo ekspresno rješenje. Nadalje, nije baš jasno radi li se o nekim elementima svjetonazora, temeljnim aksiomima, pravilima moralnog ponašanja, a formalni i materijalni uvjeti valjanosti sklopova etičkih iskaza se također rijetko propituju ili navode. Iz toga se može izvući zaključak da velik dio ponuđenih teorija etika okoline ne zadovoljava osnovne kriterije konstrukcije valjane normativne etike u širem smislu. Inzistiranje na formalnim pravilima konstrukcije je potrebno jer je to jedino što etiku odvaja od zdravorazumnog moraliziranja.“⁸⁹

Smerić nastavlja kako ne postoji ni konsenzus osnivača etika okoline oko njenog statusa u odnosu na ljudsku etiku. Kaže kako neki autori razlikuju dva različita tipa etike okoliša – antropocentričnu i biocentričnu. Prvo pretpostavlja da su čovjekove dužnosti prema prirodi izvedive samo iz dužnosti koje imaju jedni prema drugima, a druga etiku okoliša vidi kao zasebnu disciplinu zbog posebnosti neljudskih organizama i ekosustava. Nadalje, problem je i u činjenici što su među osnivačima etika redom autori koji nisu profesionalni filozofi-etičari i to je razlog zašto velik dio ponuđenih teorija etika okoline ne zadovoljava osnovne kriterije konstrukcije valjane normativne etike.⁹⁰

⁸⁵Galović, M. *Kraj ekologije*, str. 84.

⁸⁶Isto, str. 85.

⁸⁷Light, A. *Contemporary environmental ethics from metaethics to public philosophy*, str.427.

⁸⁸Isto.

⁸⁹Smerić, T. *Napomene uz ponudu teorija etike okoline*, str. 300.

⁹⁰Smerić, T. *Napomene uz ponudu teorija etike okoline*,str. 300.

Osim tehničkih problema u izvedbi, etika okoliša pogubila se i u pitanjima poput: Ima li priroda moralni značaj? Ima li nekakvu intrinzičnu vrijednost i je li naša dužnost čuvati je, ali ne zato što ima nekakvu vrijednost za ljude nego zato što ima vrijednost sama po sebi?⁹¹ Treba li se štiti prirodu jer ljudi ovise o njoj ili je zaštita nešto što ljudi duguju samoj prirodi? Ima li samo čovjek dostojanstvo ili poštovanje pripada i prirodi kao nečemu što nije poteklo od čovjeka?⁹²

Zagovarateljima antropocentričke pozicije može se činiti kako je samo čovjek moralno biće jer je jedino biće koje je obdareno razumom i slobodnom voljom.⁹³ Postoje brojni dokumenti koji reguliraju odnos čovjeka prema čovjeku, ali malo onih koji se bave odnosom čovjeka prema Zemlji i životinjama koje na njoj žive.⁹⁴ Prostor moralne osude trebao bi se proširiti tako da uključuje i ona djela koja su se kroz povijest gledala kao moralno neutralna. Kako stvari stoje, čovjek nikada nije osjećao moralnu odgovornost za svu štetu nanесenu Zemlji, za to što ju je iskoristio kako god je htio, a kada više nije imao što uzeti s jednog, prešao je na drugi komad zemlje.⁹⁵ Kada se priča o novoj etici, ne misli se na novi način analiziranja etičkih koncepata poput dobra i zla nego na promjenu u vrijednostima i moralnosti gdje dolazi do promjene u onome što smatramo moralnim, a što kriminalnim.⁹⁶

Svaka etika nužno je antropocentrična u svojoj srži. Stvaraju ju ljudi za neke druge ljude. Teško je odrediti koja djelovanja su stvarno u interesu prirode, a koja djelovanja su u interesu ljudi, poglavito jer naša dosadašnja istraživanja moralnosti nisu nikad uključivala bilo koju drugu vrstu osim ljudske.⁹⁷

S obzirom da, kako se čini, etika, filozofija, religija i moderna znanost nisu dosad pretjerano pomogle u rješavanju situacije (što ne znači da neće) postavlja se pitanje: gdje su ekolozi u cijeloj priči?

Gene Hargrove vjeruje da postoji nekoliko razloga koji objašnjavaju mizantropiju mnogih ekologa. Jedan od razloga je taj što su prvi američki ekolozi, poput Teddyja Roosevelta, bili najobrazovaniji i najmoćniji ljudi u zemlji. Njihova ideja okoliša često se odnosila samo na promatranje životinja ili nekakvog skupog ekoturizma i uopće se nisu bavili problemom zagađenja gdje žive siromašni ljudi. Drugi je razlog to što nije bilo značajnijeg sukoba između ekologa i

⁹¹Light, A. *Contemporary Environmental Ethics from Metaethics to Public Philosophy*, str. 427.

⁹²Tićac, I. i Marinović, S. (2013) *Eko-etika između biocentrizma i antropocentrizma*, str.49.

⁹³Isto, str. 48.

⁹⁴Passmore, J. *Man's Responsibility for Nature; Ecological Problems and Western Traditions*, str. 2.-3.

⁹⁵Isto, str. 3.

⁹⁶Isto, str. 4.-5.

⁹⁷Light, A. *Contemporary Environmental Ethics from Metaethics to Public Philosophy*, str. 427.

vlade sve do 1950-ih, kada se Sierra Club⁹⁸ borio s američkom šumarskom službom oko politike sječe. Prije toga, ekolozi su uglavnom marili za komercijalne i državne interese, a ne za siromašne. Treći razlog za tradicionalni naglasak ekologa na zaštitu prirode umjesto ljudi je to što su mnogi etičari zaštite okoliša tvrdili da se problemi planetarne degradacije mogu pripisati antropocentrizmu ili vrijednostima usmjerenim na čovjeka. Odbacujući antropocentričnu etiku, mnogi filozofi okoliša pozvali su na biocentrične norme. Zalagali su se za vrednovanje ljudskih postupaka na temelju toga koliko dobro promiču ekološku, a ne ljudsku dobrobit. Često je taj biocentrizam ili ekocentrizam povezan s pozivanjem na holizam, na vrednovanje prirode kao cjeline, umjesto vrednovanja njezinih pojedinačnih vrsta ili dijelova, poput ljudi.⁹⁹

To što neki vlastiti interes i bogatstvo stavljaju ispred svega ne bi trebalo navesti filozofe da ignoriraju nedostatke ekonomskih i kapitalističkih sustava u ocrtavanju moralno ispravne interakcije čovjeka i okoliša. Pravo na okoliš u kojemu se može preživjeti univerzalno je ljudsko pravo i moral ga mora podržavati. Čovječanstvo prema okolišu ima istu obvezu kao i što ima i prema djeci; mora ih se zaštititi jer oni to ne mogu sami. Ljudi imaju kapacitet da razumiju složenost međuodnosa ekosustava i štetu koju je prouzročila industrijska aktivnost stoga imaju moralnu obvezu paziti kako bi spriječili nepovratnu štetu.¹⁰⁰

Koji „centrizam“ nam onda šteti?

Hayward tvrdi da pojam antropocentrizma nije točan opis ontološkog ni etičkog stanja svijeta. Kidner je izjavio da je antropocentrizam povezan s opravdanom zabrinutošću za ljudsku dobrobit. Tvrdio je da nije antropocentrizam zapravo korijen ljudske patnje i patnje okoliša, nego „industrocentrizam“ odnosno usredotočenost na industrijsku neoliberalnu ideologiju.¹⁰¹ U ovom stoljeću to se može nazvati kapital-centrizmom jer ispada da se dobit, profit i novac generalno više cijeni od ljudske dobrobiti, a samim tim i dobrobiti prirode. Takav centrizam rasplamsao se u svijetu u kojem živimo i nepovratno utječe na sve aspekte života.

⁹⁸Sierra Club američka JE ekološka organizacija s ograncima u svih 50 američkih država. Tradicionalno povezan s progresivnim pokretom, klub je bio jedna od prvih velikih organizacija za očuvanje okoliša u svijetu, a trenutno se bavi lobiranjem političara za promicanje politike zaštite okoliša.

⁹⁹Shrader-Frechette, K. (2002)*Environmenta lJustice – Creating Equality, Reclaiming Democracy*, str. 4.

¹⁰⁰Ghotbi, N. *Intinsic Value o fthe Natural Enviroment: An ethica lRoadmap to Protectthe Environment*, str. 315.

¹⁰¹Kopnina, H., Washington, H., Taylor, B. i Piccolo, J.J. *Anthropocentrism: More thanJust a Misunderstood Problem*, str. 113.

Galović tvrdi da ekološka kriza nema uzrok u nekim posebnim, izdvojenim i nepovezanim vidovima života, primjerice samo u moralu ili politici ili tehnološkom napretku, nego u onom što sve to povezuje, a to je društvo.¹⁰² Ako se živi u društvu koje uništava uvjete svoje egzistencije do te mjere da mu prijete samouništenje, onda je cijeli društveni život ugrožen. Uzrok krizi nije ni znanost pa čak ni ljudska svijest koja na sve gleda kao na područje iskorištavanja. Uzrok je određeni društveni sistem, društveni odnosi i način proizvodnje koji sami po sebi stvaraju uvjete koji dovode do ekološke krize.¹⁰³ Ekološki problem trebao bi se rješavati u društvu, odnosno u kulturi – trebao bi se mijenjati vrijednosni sustav potreba i odnosa prema prirodi.¹⁰⁴ Ekološka kriza zapravo se odnosi na čovjeka, na njegov način postojanja - razmnožavanja i potrošnje, kapitalistički način akumulacije je jedan od glavnih faktora u ovom problemu i to se onda prenosi na prirodu i rezultira zagađenjem okoliša.¹⁰⁵

Može se osvrtni unatrag i upirati prstom i krivnju tražiti u kršćanstvu, kartezijanskoj misli ili neznanju, činjenica je da to uopće ne mijenja situaciju u kojoj se kao čovječanstvo nalazimo. Planet umire, a sustav koji je na snazi to omogućava. Možda je on nastao iz antropocentrizma koji je izašao iz kršćanstva, filozofije ili Aladinove lampe, možda bi nastao i bez toga, ali opet, ništa od toga nije bitno jer se sada sve raspada. Jedino što se može jest osvijestiti trenutne probleme i krenuti u akcije spašavanja unutar sustava i isti mijenjati kako bi se promjena uopće mogla ostvariti.

Ogromni problemi kapitalističke ekonomije koji vode uništenju okoliša su: neprestani rast (kad nije u recesiji), konstantna uporaba zemljinih neobnovljivih izvora i uporaba obnovljivih prije nego što se stignu obnoviti te ogromna količina smeća koje nastaje tijekom tih uporabnih procesa. Drugi problem su nenamjerne posljedice procesa proizvodnje i konzumacije –ratovi oko resursa, manjak dobrih poslova i siromaštvo.¹⁰⁶

Iako mnogi ekolozi priznaju da je način na koji kapitalizam trenutačno funkcionira glavni uzrok ekološkog uništenja, većina ne vjeruje da je problem u načinu na koji kapitalizam funkcionira. Stoga se predlažu svakakva „rješenja” koja ostavljaju sustav netaknutim. To uključuje takve poteze kao što su pokušaji da korporacije razmotre i druge ciljeve, a ne samo profit, poticanje „zelenih” proizvodnih praksi i potrošnje „zelenih” proizvoda, ograničenje trgovine ugljikom,

¹⁰²Galović, M. *Kraj ekologije*, str. 25.

¹⁰³Isto.

¹⁰⁴Isto, str. 29.

¹⁰⁵Super, R. (1973) *Ova jedina zemlja*, str. 15.

¹⁰⁶Magdoff F., Foster, J.B. *What every environmentalis tneeds to know about capitalism: A Citizen's guide to capitalism and enviroment*str.4.

kupnja ugljičnih kompenzacija, promicanje učinkovitijeg korištenja energije i slično.¹⁰⁷ To je sve poput flastera na odrezanoj ruci.

Uz klimatske promjene postoje i brojni drugi problemi poput onečišćenja zraka, vode i tla, erozija tla, acidifikacija oceana...Već sad mnogi trpe negativne posljedice: povećane temperature smanjile su prinose riže u Aziji i kukuruza u Africi. Topljenje planinskih ledenjaka na Himalaji i Andama smanjilo je dostupnost vode u sušnim sezonama. Topljenje permafrosta i porast razine mora prisiljavaju neke zajednice na seljenje (otapanje permafrosta uzrokuje ispuštanje metana u atmosferu što uzrokuje još veće temperature). Porast razine mora uzrokuje prodiranje slane vode u područja uzgoja usjeva – već se događa u Vijetnamskoj delti Mekonga. U 20. stoljeću količina oborina u Sahelu je pala za 20 ili 30 posto (ranije u ovom radu se već spomenulo kako je i manja oscilacija od ove uništila Maje) uzrokujući najtežu dugotrajnu sušu u svijetu od početka bilježenja podataka. Jedna šestina stabala je umrla. Pojavljuju se poplave (Pakistan, Australija, Afrika)—često u istim zonama pogođenim sušom.¹⁰⁸Nebrojene životinjske vrste dovedene su do istrebljenja ili na korak do. Primjerice: predindustrijska godišnja stopa gubitka vrsta koja se smatra „prirodnom“ bila je 0,1-1 na milijun. Planetarna granica koju su nedavno naveli znanstvenici je 10 na milijun, dok je trenutna stopa veća od 100 na milijun (100 do 1000 puta više u odnosu na prije). Vrste nestaju sve brže, ne samo zbog globalnog zatopljenja, već i zbog izravnog razornog ljudskog djelovanja na staništa vrsta. Suvremeno razdoblje koje su znanstvenici okarakterizirali kao „šesto izumiranje“, moglo bi se mjeriti s velikim masovnim izumiranjem u geološkoj prošlosti, od kojih je najnovije bilo izumiranje dinosaura prije 65 milijuna godina. Šesto izumiranje, koje se pojavljuje u naše vrijeme, razlikuje se od ovih ranijih po tome što ga je uglavnom izazvala jedna živuća vrsta: naša vlastita.¹⁰⁹ Bez obzira na sva njegova saznanja, čovjeku je promaknula jedna činjenica, a to je da je samo jedna od mnogih životinjskih vrsta i da za njega vrijede identična pravila kao i za sve ostale vrste i da nema bijega s ovoga planeta, podsjeća Supek.¹¹⁰ Doduše, možda i ima. Ukoliko ste milijarder, utoliko će se vjerojatno naći neko mjesto za sebe u letjelicama Elona Muska koje će vas lansirati na Mars da ondje gradite nove kolonije.

Magdoff upozorava da ako se nastave sadašnji trendovi rasta svjetske populacije, industrijalizacije, zagađenja, proizvodnje hrane i iscrpljivanja resursa, granice rasta na ovom planetu bit će dosegnute u otprilike sljedećih sto godina. Najvjerojatniji rezultat bit će prilično nagli i nekontrolirani pad stanovništva i industrijskih kapaciteta. Ti trendovi rasta mogli bi se promijeniti

¹⁰⁷Isto.str.5.

¹⁰⁸Isto.str.3.

¹⁰⁹Isto. str. 6.

¹¹⁰Supek, R. *Ova jedina zemlja* str. 74.

i moglo bi se uspostaviti stanje ekološke i ekonomske stabilnosti koja je održiva daleko u budućnost. Stanje globalne ravnoteže moglo bi se osmisliti tako da osnovne materijalne potrebe svake osobe na Zemlji budu zadovoljene i da svaka osoba ima jednaku priliku ostvariti svoj individualni ljudski potencijal. Ako ljudi na ovom svijetu odluče težiti ovom drugom ishodu radije nego prvom i što prije počnu raditi na tome da ga postignu, veće će im biti šanse za uspjeh.¹¹¹

Magdoff tvrdi da postoje biosferska ograničenja i da planet ne može podupirati trenutni broj stanovnika u stanju kakvom je, a kamoli u onome što je poznato kao zapadnjački životni standard „srednje klase“. Procjenjuje se da, ako bi se crpili resursi planeta po osobi na razini suvremenih Sjedinjenih Država, planet bi mogao uzdržavati samo 1,4 milijarde ljudi. Naravno, ta tvrdnja ne odnosi se na sve stanovnike Sjedinjenih Država. Nejednakost prihoda i bogatstva ondje je dosegla stratosferske razine. Naime, samo 400 pojedinaca u Sjedinjenim Državama 2007. godine posjedovalo je gotovo onoliko bogatstva koliko i otprilike 150 milijuna „normalnih“ ljudi. Primarni problem nije u onima koji nemaju dovoljno za pristojan životni standard, već u onima kojima nikad nije dovoljno. Globalni društveni sustav organiziran na temelju „dovoljno nije dosta“ uništiti će sam sebe i sve oko sebe.¹¹²

Nekontrolirani rast stanovništva je nešto što ekolozi smatraju velikim problemom. Ono što nije odmah očito jest da se rast stanovništva ne može promatrati odvojeno od ekonomskog sustava u koji je ugrađen. Negativan ili nulti rast stanovništva može predstavljati ozbiljne probleme za kapitalističko društvo koje je uvijek u potrazi za novim tržištima za svoju robu i zahtijeva kontinuirano širenje radne snage i relativnog viška stanovništva nezaposlenih kako bi zadovoljilo potrebe proizvodnje i profita. Postojanje takve rezerve nezaposlenih smanjuje plaće radnika i tako generira profite za one koji su na vrhu sustava. Kad nema rasta stanovništva, mala je potražnja za novim stanovima, što ozbiljno utječe na građevinsku industriju. Manje novih kućanstava znači manje kupnje namještaja i kućanskih aparata. Bez rasta stanovništva, rast vanjskih tržišta za prodaju postaje kritičniji za tvrtke, a to može generirati razne ekonomske i političke poteškoće.¹¹³

U doba velikih recesija kapital nije toliko oštećen u krizi koliko su nastradali radnici. Uistinu, vlasnici imaju načine da radnicima natovare troškove ekonomske (i ekološke) krize ili stagnacije. Danas je recesija tehnički gotova i profiti rastu, ali gospodarstvo i dalje stagnira, a mnogi su radnici prisiljeni nadoknaditi gubitke povezane sa sporim rastom sustava. U takvim okolnostima

¹¹¹Magdoff F., Foster, J.B. *What Every Environmentalist Needs to Know About Capitalism: A Citizen's Guide to Capitalism and Environment*, str. 10.

¹¹²Isto.

¹¹³Magdoff F., Foster, J.B. *What Every Environmentalist Needs to Know About Capitalism: A Citizen's Guide to Capitalism and Environment*, str. 11.

primjenjuje se ono što ekonomisti nazivaju igrom nultog zbroja, a dobit dolazi na izravni trošak prihoda od plaća. Pojednostavljeno rečeno: ako sveukupni ekonomski kolač ne raste, ili raste vrlo sporo, još uvijek je moguće da oni s moći dobiju mnogo veće komade, ali samo dijeljenjem manjih dijelova svima ostalima.¹¹⁴

Općenito, kvaliteta okoliša poboljšava se tijekom recesija, s manje emisija iz dimnjaka i ispuštanja u vodu, građani prelaze manje kilometara u vožnji i manje je rudarenja prirodnih resursa. Međutim, jedan od načina na koji sustav pokušava revitalizirati akumulaciju kapitala i rast u takvim uvjetima jest uklanjanje zaštite okoliša, koja se u teškim ekonomskim vremenima smatra nedostižnim luksuzom. Međutim, u onoj mjeri u kojoj to pomaže kapitalističkoj ekonomiji da se oporavi, ono je često dvostruko destruktivno za okoliš: budući da ne samo da je zaštita okoliša ublažena kako bi se potaknuo rast, nego rastuće gospodarstvo sada crpi više energije i resursa.¹¹⁵

Sustav je najdestruktivniji za okoliš kada dobro funkcionira i kada su stope gospodarskog rasta visoke. Najmanje je destruktivno za okoliš kada je sustav u gospodarskoj krizi i rast posrće. Kada je gospodarstvo u recesiji, a proizvodnja i transport su smanjeni, zrak je manje zagađen; manje ugljičnog dioksida proizvodi se iz fosilnih goriva; ekstrahira se manje minerala i tako dalje. Recesije su, dakle, dobre za okoliš. Međutim, recesije uzrokuju golemu patnju za mnoge ljude.¹¹⁶

U postojećem ekonomskom sustavu ljudi su prisiljeni preuzeti poslove koje kapitalisti odluče osigurati. Ovo često stavlja potrebu za poslovima u suprotnost s potrebom za čistim okolišem, ponekad uzrokujući unutarnje sukobe u umovima radnika.¹¹⁷ Radnički ekolozi često nazivaju ovaj neprihvatljiv izbor koji se radnicima nameće između posla i okoliša kao „ucjenu poslovanja“. U razdobljima recesije ta ucjena postaje gora i otvara put ekspanziji proizvodnje i zapošljavanja uklanjanjem brige oko okoliša.¹¹⁸

Budući da ne postoji način da se poveća sposobnost okoliša da podnese terete koji su na njega stavljeni stanovništvom i gospodarstvom, slijedi da prilagodba mora doći potpuno s druge strane jednakosti. A budući da je neravnoteža već dosegla opasne razmjere, također slijedi da je ono što je bitno za uspjeh preokret, a ne samo usporavanje temeljnih trendova iz posljednjih nekoliko stoljeća.¹¹⁹

¹¹⁴Isto, str. 25.

¹¹⁵Isto.

¹¹⁶Isto, str. 27.

¹¹⁷Magdoff F., Foster, J.B. . *What Every Environmentalist Needs to Know About Capitalism: A Citizen's Guide to Capitalism and Environment*, str. 27.

¹¹⁸Isto.

¹¹⁹Isto.

Hösle na tu temu tvrdi da nije moguće univerzalizirati zapadnjački standard života, a da zemlja ekološki ne kolabira. Životni je stil zapada nemoralan. Ako bi se svi stanovnici zemlje rasipali energijom, stvarali toliko otpada i ispuštali toliko štetnih stvari u atmosferu kao stanovništvo Prvoga svijeta, Zemlja bi se davno raspala. U današnje vrijeme jedva da je sporna činjenica da se razvojne tendencije zapada ne mogu nastaviti, a da ne uslijede velike katastrofe. Pitanje je samo dana ostvarenja tih katastrofa, a iz takve neizvjesnosti proizlazi prolazi inercija – sve je toliko daleko odmaklo da se ne može ni ne treba činiti ništa. No, uz takav stav država se ne može stvarati te će pitanje ekološke krize neizbježno prodrijeti u prvi plan politike.¹²⁰

Tri milijarde najsiromašnijih ljudi... emitiraju, u biti, ništa. Moglo bi se povećati emisije svih tih ljudi stavljanjem dizelskih generatora ili bilo čega što se može zamisliti u njihove živote i to ne bi bitno utjecalo na trenutno stanje kaže Magdoff. Drugim riječima, razvoj očajno siromašnih neće onemogućiti rješavanje klimatske krize. Nasuprot tomu, emisije bogatih zbilja su spektakularne. Najbogatijih 500 milijuna ljudi (oko 8 posto čovječanstva) zaslužno je za polovicu stakleničkih emisija. Prema svjetskim standardima, to su stvarno bogati ljudi. Svaki od njih zarađuje više od prosječnog Amerikanca, a javljaju se u svim zemljama svijeta.¹²¹

Primjerice, ako potrebe države nesređeno rastu, ona mora uzeti ono što joj treba za zadovoljenje tih potreba od tamo gdje je otpor najmanji. Što znači iskorištavanje prirode i Trećeg svijeta. Taj zločin pravda se parolom da priroda općenito vrijedi kao bespravna, a o generacijama koje će doći nakon nas nema smisla razmišljati jer još uvijek ne postoje pa onda one ni nemaju prava i prirodni resursi im stoga ne trebaju, a pljačkanje Trećeg svijeta pravda se činjenicom što njihovi stanovnici navodno još uvijek nisu usvojili načela moderne države pa valjda onda nisu bitni.¹²²

Onaj tko bi si na temelju ovih tvrdnji uzeo za pravo iskorištavanje Trećeg svijeta, previđa da se time javlja veliko protuslovlje u zemljama razvijenog svijeta – u jednu ruku, na papiru su pravne države, a u zbilji funkcioniraju po nepravnim načelima. Protuslovlje se očituje u tome što u unutarnjim odnosima ostvaruju određena moralna načela koja se u potpunosti zanemaruju u vanjskim odnosima. To protuslovlje dovest će do ekološkog sloma planeta Zemlje. Taj slom i katastrofalna situacija u koju je doveden Treći svijet nužan su rezultat dubinske strukture suvremene politike koja stoji pod stegom paradigme gospodarstva.¹²³

¹²⁰Hösle, V. *Filozofija ekološke krize*, str. 17.-18.

¹²¹Magdoff F., Foster, J.B. . *What Every Environmentalist Needs to Know About Capitalism: A Citizen's Guide to Capitalism and Environment*, str. 12.

¹²²Hösle, V. *Filozofija ekološke krize*, str. 25.

¹²³Isto. str. 25.-26.

Dobra politika bit će ona koja će čuvati prirodne resurse, a ne ona koja je podređena kvantitativnom rastu gospodarstva, to jest zadovoljavanju najbesmislenijih potreba. Ostaje nada da će se ekološka kriza prepoznati kao zajednički neprijatelj cijelog čovječanstva kojemu se može pristupiti samo zajednički. No, Hösle ostavlja mogućnost da bi to ekološko pitanje baš moglo biti uzrok novih ratova – kada bi se glavne opreke u vanjskim politikama država svodile na to tko je što spreman učiniti za spas okoliša.¹²⁴

Promjena svjetske globalne politike nužna je za rješavanje ekološke krize, ali ta će promjena nastupiti samo u slučaju kategorijalnog obrata u ljudskim vrijednostima, u čijem središtu se nalazi pojam prirode. Osnovica te promjene drugačije je shvaćanje prirode i drugačiji odnos prema istoj. Jedan od glavnih krivaca nastanka ekološke krize rasejpanost je znanja i znanosti.¹²⁵

Hösle postavlja pitanje kako je ljudski rod uopće došao do takvog bezglavog skoka u katastrofu. Odgovor vidi u iskrivljenju odnosa moći i mudrosti. Čovjekova moć nad prirodom se razvila, ali mudrost ju ne prati. Mudrost bi trebala biti povezana s harmonijom, a ne s razaranjem. Čovjek, ujedno subjekt i objekt ekološke krize koju je sam izazvao, odrekao se ideala mudrosti. Ravnoteža među određenim oblicima ljudske racionalnosti se poremetila, neke forme (poglavito tehnička racionalnost) napreduju dok se one, koje tradicija smatra mudrošću, raspadaju i stagniraju. Na odgovornost valja pozvati određenu formu čovjekove racionalnosti, a to je njegova sklonost nerazboritom iskorištavanju prirode – nijedna druga vrsta nije uništila toliko drugih vrsta i toliko utjecala na biološku situaciju planeta.¹²⁶To iskrivljenje moguće je samo u industrijskom društvu koje se može razložiti na tri elementa: modernu znanost, modernu tehniku i kapitalističko gospodarstvo, koja čine superstrukturu što je motor modernog društva, koji je sve teže kontrolirati.¹²⁷

Kako bi se problem riješio, filozofija mora ispuniti dva zahtjeva. Što se tiče prvog zahtjeva, odgovor se, čini se, nalazi u objektivnom idealizmu. On obuhvaća i istinu realizma i istinu subjektivnog idealizma. Ako su i priroda i intrasubjektivni duh konstituirani idealnom sferom, onda je u okviru takvog sustava najprije duh proizveden prirodom – time su sačuvani realistički uvidi. No, istodobno se može objasniti zašto se konačni duh svojim apriornim mišljenjem, kojim zahvaća idealne strukture može približiti prirodi – jer priroda je ontološki određena tim idealnim

¹²⁴Isto. str. 26.-28.

¹²⁵Župarić, T. *Filozofija ekološke krize*, str. 208.

¹²⁶Hösle, V. *Filozofija ekološke krize*, str. 35.

¹²⁷Isto. str. 36.

strukturama. Nije ih joj nametnuo subjekt već one čine njenu bit: priroda je konstruirana idealnom sferom.¹²⁸

Drugi je zahtjev skiciranje adekvatne teorije odnosa čovjeka i prirode, koje je po Hösleu moguće samo na temeljima objektivnog idealizma. Priroda je proizvela čovjeka i kao proizvod prirode on je njen dio, a s druge strane, kao onaj koji je jedini sposoban za uvid u načela prirode i samoga sebe je nešto što potpuno transcendirira prirodu – čak je i drugo od prirode.¹²⁹ U čovjekovoj povijesti postoji razvoj od inkluzivirajućeg do oponirajućeg pojma prirode. Grcima je *physis* bila cjelina pokrenuta bitka i nikada im nije palo na pamet čovjeka suprotstaviti takvoj prirodi. Upravo to dogodilo se Descartesovu pojmu prirode, a njegovo suprotstavljanje *res cogitans* i *res extensa* postavlja temelje novoj prirodnoj znanosti.¹³⁰

Prelazak prirode u *res extensa* koja se može matematizirati i kvantificirati, stavlja fiziku na čelo svih znanosti, kao što je prethodno navedeno. Time završava čovjekov intelektualni i emocionalni odnos prema prirodi, ona postaje onim Drugim koje je podređeno čovjekovoj nemilosrdnoj apsolutnoj suverenosti. Hösle navodi kako se kod Berkeleya priroda svodi na zbroj subjektivnih predodžbi (subjektivni idealizam), kod Kanta prihvaća se stvar po sebi kao pojava, ali ona se ne može iskusiti pa onda nije predmet konkretna intelektualnog ili afektivnog odnosa, a ono što se može iskusiti rezultat je čovjekove konstitucije. Tako lišena subjektiviteta, priroda se i deteleologizira, a ondje gdje joj se svrhovitost i vraća, ta teleologija je subjektivistički prikraćena – kao puko tumačenje Ja, a ne kao pravi bitak prirode.¹³¹

Najvažniji pokušaji antikartezijanske filozofije prirode dolaze iz učenja koja subjektivitetu ne suprotstavljaju dualističku prirodu već joj priznaju vlastito dostojanstvo, svrhovitost i neku formu subjektivnosti (Lebniz, Hegel, Fichte). Leibniz izvlači zaključak koji je potpuno suprotan Descartesovom iz toga što se tuđe unutrašnje crte ne mogu potpuno iskusiti, pripisuje ih svemu bivstvujućem, a kod Schellinga i Hegela priroda je duh po sebi, nešto s unutrašnjim subjektivitetom – taj subjektivitet postoji za sebe i kao takav se eksplicira u samom sebi. Prirodi pripada vlastito dostojanstvo. Ona je principat apsoluta, a to je čini nečim smislenim, nešto u čemu postoji ono bivajuće, dobrota i ljepota i nešto što čovjek treba poštivati i voljeti kao sliku apsoluta, a ne kao svoju vlastitu konstrukciju.¹³²

¹²⁸Isto. str. 39.

¹²⁹Isto. str. 39.-40.

¹³⁰Hösle, V. *Filozofija ekološke krize*, str. 40.

¹³¹Isto, str 47.

¹³²Hösle, V. *Filozofija ekološke krize*, str.48.

Moderna prirodna znanost sve više desubjektivizira i deteleogizira prirodu jer samo tako može dokazati svoju suverenost, a druga strana ovladavanja prirodom želja je da se priroda preobrazi u tehnički svijet artefakata.¹³³ Dogmatično je shvaćanje da pravi bitak nema ono što se ne može kvantificirati, takva dogma nema veze s pravim shvaćanjem iskustva. Takvo shvaćanje je iracionalno utoliko što dozvoljava da se svijet opaža na samo jedan način.¹³⁴ Pobjednički pohod novovjekovnog subjektiviteta može se tumačiti i kao jedinstveno poniženje čovjeka. S obzirom na to da je čovjek kao tjelesno biće i sam priroda, gospodarenje nad istom nužno znači i gospodarenje nad njim samim, prvo nad drugim, a onda i nad sobom.¹³⁵

Tehnocentrizam – bolest kapitalizma

Ugrožavanje naše zemaljske kuće povezano je s razaranjem naše idealne kuće. Izlazak iz krize tako nije moguć ekotehnokratskim putem – to je put oslanjanja na znanosti i tehniku, na one od čovjeka osamostaljene moći koje su ga uz odgovarajuće im društvo i gospodarstvo i dovele u stanje u kojemu je idealna kuća razorena. Rješenje je u ponovnom uspostavljanju idealne kuće.¹³⁶ Čovjek je mjera svih stvari, ali privid je da mjeru danas određuje čovjek. Mjeru određuju moći kojima čovjek služi – znanost, tehnika, gospodarstvo, a one same nemaju granicu.¹³⁷

S jedne strane tehnologija dokazuje nadmoć ljudi nad prirodom, temelji se na tome da se stvari vide kao nešto što one po svojoj prirodi nisu te da ih se može iskoristiti u vlastite svrhe. Oslobođenjem čovjeka od prirode, tehnologija ga opet veže uz sebe tako što proizvodi nove potrebe – metapotrebe; potrebe za tehnički posredovanim zadovoljenjem potreba. Bezgraničnosti moderne znanosti odgovara i to što se moderna tehnologija, za razliku od prijašnjih, razvija prema svom potenciranju, što je neograničeno – ako jednu potrebu zadovoljimo, stvara se nova jer se uvijek može zamisliti nešto više, bolje, brže.¹³⁸

Neosporno je da tehnologija čovjeku olakšava život. Ona preuzima sve više njegova rada, prvo fizičkog, a onda i misaonog. Uz tehnologiju, čak se i misaoni rad može se svesti na minimum, ali čovjek koji se nadomješta računalom gubi odnos prema svijetu. Ukoliko čovjek ne postane stvaratelj u duhovnom svijetu, utoliko buja subjektivitet što je samo naličje potpuno postvarene i

¹³³Isto, str. 49.

¹³⁴Isto.

¹³⁵Isto, str. 50.

¹³⁶Galović, M. *Kraj ekologije*, str. 55.

¹³⁷Galović, M. *Kraj ekologije*, str. 56.

¹³⁸Hösle, V. *Filozofija ekološke krize*, str. 51.

otčarane prirode. Vrijedi samo ono što je proizveo čovjek, artefakti stvoreni modernom tehnologijom moraju biti potpuno ravnodušni prema cjelini prirode.¹³⁹

Uzmimo za primjer samo razvitak umjetne inteligencije, primjerice ChatGPT. Prvobitni optimizam u vidu toga da će tehnologija preuzeti teške ljudske poslove, a ljudi će uživati u blagodatima slobodnog vremena i baviti se umjetnošću i književnošću polagano se topi jer se pokazalo da se umjetnoj inteligenciji povjerilo sve ono što čovjeka čini čovjekom, slikanje, stvaranje i kreativnost općenito. Umjesto da stroj kupi smeće s dna oceana dok mi slikamo, ChatGPT piše pjesme dok ljudi u toksičnim parama stvaraju dijelove za strojeve koji će tvoriti njegove servere. Župarić kaže da mnoštvo imperativa za posjedovanjem sve više potiskuje one za bivanjem. Odnos između „imati“ i „biti“ užasno je narušen i čini se da ide na gore.¹⁴⁰

Neki misle da je izlaz iz stiska tehnike još tehnike, u smislu „klin se klinom izbija“. Tehnika će sama riješiti probleme koje je stvorila, ali to samo potvrđuje Jonasovu tvrdnju da je tehnologija već razvila ne samo mehanizme prisile na prihvaćanje razvitka, nego i mehanizme vlastite samozaštite.¹⁴¹ Kapitalizam uvijek daje prednost onim tehnologijama koje povećavaju profit i gospodarski rast. Ima povijest promicanja onih tehnologija koje su najdestruktivnije za okoliš: fosilna goriva, otrovne sintetičke kemikalije, nuklearna energija, velike brane i tako dalje. U svojoj vratolomnoj jurnjavi za širenjem, kapitalizam sustavno dovodi do tehnologija koje proizvode otpad u golemim količinama—sve dok se troškovi mogu eksternalizirati na prirodu i društvo, a ne na same korporacije.¹⁴² Rješenja u tehnici nema i ne može biti. Sve da i pronađemo tehnička rješenja za trenutne probleme, nemoguće je da to ne ostavi traga na tome kako živimo. Bit će uništen ljudski prirodni život. Kao što Supek kaže, živjet ćemo na 589. katu nekog nebodera i jesti salate u tabletama jer smo uništili svu prirodu i jer jednostavno nema mjesta za sve nas.¹⁴³ Bez obzira na to koliko se nama čini da se tehnologija razvija prebrzo i dalje je taj razvoj prespor da bi akomodirao sve veći i veći broj stanovnika na planetu.¹⁴⁴

Tehnika je opasna jer ona od čovjeka zahtijeva određeni način mišljenja, ponašanja, osjećanja, promatranja stvari, mijenja međuljudske odnose, odnose spram prirode, spram Zemlje i svemira

¹³⁹Isto. str. 52.

¹⁴⁰Župarić, T. *Filozofija ekološke krize*, str. 209.

¹⁴¹Galović, M. *Kraj ekologije*, str. 80.

¹⁴²Magdoff F., Foster, J.B. . *What Every Environmentalist Needs to Know About Capitalism: A Citizen's Guide to Capitalism and Environment*,str. 13.

¹⁴³Super, R. (1973) *Ova jedina zemlja*, str. 8.

¹⁴⁴Isto, str. 14.

te života kao takvog. Čovjek tehnike, po Jonasu homofaber koji fabricira,¹⁴⁵koji sam sebe počinje razumijevati kroz svoje proizvode. Pronalazitelj stroja sebe pronalazi i spoznaje preko stroja.¹⁴⁶

Tehnika ne traži samo poseban odnos spram sebe, točnije temeljitu promjenu ljudske svijesti, nego ona zapravo generira vlastitu zakonitost razvitaka i ona određuje pravila igre i znanostima i društvu, pa onda i gospodarstvu i kulturi. Vodi čovjeka i sama određuje što je napredak. Tehnika je čovjekov život podvrgla svojoj svrsi.¹⁴⁷ Ljudi gaje ogromno povjerenje u tehniku, čak ni onaj svemoćni srednjovjekovni Bog nije uspio uliti takvu sigurnost i povjerenje u više sile kao što je to napravila tehnika (i moćnici koji time profitiraju).¹⁴⁸ Za nekadašnji tehno-optimizam više nema opravdanja, toliko smo ugroženi da je upitno imamo li ikakvu budućnost.¹⁴⁹

Ako su implicitni ciljevi društva iskorištavanje prirode i obogaćivanje elite, onda će to društvo razviti tehnologije i tržišta koja uništavaju okoliš, proširuju jaz između bogatih i siromašnih i optimiziraju za kratkoročne dobitke. Ukratko, to društvo razvija tehnologije i tržišta koja ubrzavaju kolaps umjesto da ga spriječe.¹⁵⁰

Postoji li izlaz iz krize?

Trebalo bi naći način kako ekologiju i ekonomiju pretvoriti u simbiotski sustav umjesto da jedna postoji na štetu one druge. Prvi korak u spašavanju okoliša je porezna reforma. Potrebni su ekološki porezi; onaj tko zagađuje – plaća. Mora se dogoditi prijelaz s liječenja problema na prevenciju. Primjerice, da kad bi bilo tako, proizvođačima bi bilo preskupo zagađivati okoliš jer bi čišća proizvodnja bila jeftinija, a oni koji bi se odlučili na zagađivanje, skupo bi ga platili. Nadalje, trebalo bi prigrliti tradicionalnu ekonomsku vrlinu, a to je štednja. U skladu s tim moralno prihvatljiva poduzetnička odluka morat će biti ekonomična i ekološka, a one koji inzistiraju na zadržavanju prijašnjih vrijednosti čeka propast, kaže Magdoff.¹⁵¹ Drugi je korak više socijalne prirode i uključuje radikalnu promjenu odnosa ljudi prema proizvodnji, načinu života i sustavnu promjenu društvenih vrijednosti.¹⁵²

¹⁴⁵Galović, M. *Kraj ekologije*, str. 78.

¹⁴⁶Isto, str. 79.

¹⁴⁷Isto, str. 61.

¹⁴⁸Supek, R. *Ova jedina zemlja*, str. 7.

¹⁴⁹Galović, M. *Kraj ekologije*, str. 61.

¹⁵⁰Isto.

¹⁵¹Župarić, T. *Filozofija ekološke krize*, str. 209.

¹⁵²Supek, R. *Ova jedina zemlja*, str. 9.

S druge strane, Höhle naglašava kako „mozganje“ oko naših novih dužnosti ne vodi nikamo ako se ne promijene okvirni uvjeti nacionalnih gospodarstava i to tako da bi moralno djelovanje bilo isplativije od onoga koje gazi prema uništenju. Dužnost države, u ostvarenju tog ekološki povoljnijeg cilja postavljanje je novog ćudoređa koje se temelji na novoj moralnosti. Država koja se ne bi trudila u očuvanju temelja života svog naroda nije ekološka i stoga ne bi bila ni legitimna. Korekcija pravnog sustava zadatak je države. Za početak, ukinuti razdiobu na *res extensa* i *res cogitans*. Donijeti zakone o zaštiti životinja i biljaka jer one imaju ontološko dostojanstvo koje se mora štiti zakonom. Svi vladini čimbenici morali bi se ekološki doškolovati, a ministarstvo za okoliš moralo bi postati jedno od glavnih ministarstava, ekološki urbanizam postao bi jedna od najvažnijih znanosti, a ekološka vanjska politika postala bi okosnica vanjske politike. Bogate zemlje trebale bi donirati resurse u svrhu očuvanja okoliša u zemljama Trećeg svijeta jer je trenutno stanje ionako njihova odgovornost.¹⁵³

¹⁵³Župarić, T. *Filozofija ekološke krize*, str. 211.

Zaključak

Prijetnje ekološke krize ne da kucaju na vrata, već su provalile u kuću i spavaju u našem krevetu i jedu hranu iz naše smočnice. Ugrožena je naša ljudska kuća, u figurativnom i doslovnom smislu. Okoliš je zagađen, a prirodni ljudski život je ugrožen. Koja god ideološka pozicija bila dominantna, dovela je do ovog razdoblja kriza i nesigurnosti. Antropocentrizam sjedi na optuženičkoj klupi zbog praksi koje promiču ljudske interese na račun interesa ili dobrobiti drugih vrsta ili okoliša. Rad sadrži pregled izvora rasplamsavanja te ideologije i krivnje koja se prebacuje od kršćanstva do filozofije pa do industrijske revolucije, ali kada su se pojavili dokazi da se nije vodila briga o okolišu ni prije Krista (time i prije kartezijanaca i industrijske revolucije) ispada da nije antropocentrizam uzrok i da on sam po sebi nije ništa inherentno loše. Njegovi dodaci u vidu ljudskog šovinizma i specizma ono su što šteti neljudskoj prirodi, a što se ljudske prirode tiče od antropocentrizma nema ni „a“, s obzirom na to da je velika većina ljudi na planetu ugrožena, gladna i siromašna.

Što se tiče uništavanja prirode u davna vremena, ispada da su ljudi jednostavno takvi i da je jedini razlog zašto generacije prije nas nisu uništile planet do ove mjere je to što nisu imali dovoljno naprednu tehnologiju koja bi čovjekov utjecaj proširila na sve dijelove svijeta. Ekocentrizam se pojavljuje kao nekakva alternativa koja ne brine samo za ljude već za sve živo i neživo, što zvuči odlično u teoriji, ali činjenica je da mnoštvo ljudi pati zbog odluka nekolicine te rješenje da se treba ljubiti kamen kao bližnjega svoga samo produbljuje jaz između bogatih i siromašnih. Trebalo bi donositi odluke koje ne koriste samo ljudskim interesima i treba se osvrnuti na negativne posljedice koje ljudi mogu izazvati u okolišu, ali činjenica je da bi čovječanstvo prvo trebalo poraditi na smanjenju ljudske patnje. Jer sve dok neki ljudi umiru zbog interesa nekih drugih ljudi, lelujanje u zraku oko eko, pato, biocentrizma čini se samo kao odvratanje pozornosti od stvarnih prijetnji, a to je kapitalistički sistem koji jede ljudske živote i koji omogućava globalno proširenje ekološke katastrofe koja, zanimljivo, najviše zahvaća one najranjivije, siromašne i potlačene. Povrh svega, ljudi nemaju ni vremena, a nekad ni mogućnosti misliti o potrebama okoliša i to je jedan od razloga zašto je uspostava etike koja obuhvaća i prirodu zasad podbacila. Nema konsenzusa oko normativa koje bi je odredile, nema jedinstvenog gledišta koje bi nešto pokrenulo, samo gomila antropocentrista i ekocentrista koji se svađaju oko sitnica i gube vrijeme prebacujući krivnju jednih na druge. Ako bi se ljudi zbilja posvetili brizi za druga ljudska bića, onda bi to automatski podrazumijevalo i zaštitu okoliša jer je vrlo očito da svima treba čist zrak, voda i tlo da bi preživjeli. Svatko ima prirodno pravo na čist okoliš.

Literatura

1. *Ancient Civilizations Were Already Messing Up The Planet*(2019) Dostupno na: <https://www.sciencedaily.com/releases/2019/08/190829150702.htm> (4.2.2024.)
2. Burchett, K. L. (2016) *Anthropocentrism as Enviromental Ethic. Thesesand Dissertations*. University of Kentucky.
3. Cifrić, I.(1994)*Antropocentrizam i naturalizam-uporišta modernog mišljenja*, Soc. ekol. Zagreb. Vol.3 No.2 , str. 123.-147.
4. Costa Carvalho, M.(2014)*On Enviromental Philosophy: An Interview with Eugene C. Hargrove*. Dostupno na:
5. https://www.academia.edu/10168694/On_Environmental_Philosophy_an_interview_with_Eugene_C_Hargrove
6. *Death on the Job: The Toll of Neglect* (2023) Dostupno na:
7. <https://aflcio.org/reports/death-job-toll-neglect-2023> (5.2.2024.)
8. Diamond, J. (2005) *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed Ecocentrism*. Dostupno na: <https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/ecocentrism>
9. Galović, M. (2013) *Kraj ekologije*. Naklada Jesenski i Turk.
10. Globokar, R. (2008) Vlast čovjeka nad prirodom biblijski nauk o stvaranju i ekološka etika. *Riječki teološki časopis*, Vol. 31 No.1. str. 255.-270.
11. Ghotbi, N. (2014) Intrinsic Value od the Natural Enviroment: An Ethical Roadmap to Protect the Environment. *Philosophy Study* Vol. 4, No.4, str. 315.-320.
12. Hösle, V. (1996)*Filozofija ekološke krize*, Zagreb, Matica hrvatska
13. Humphrey, M. (2002) *Preservation Versus The People?: Nature, Humanity and Political Philosophy*. Oxford University Press.
14. Irene (2021) *What is Ecocentrism in Philosophy and Enviromental Ethics* Dostupno na: <https://iseethics.org/what-is-ecocentrism-in-environmental-ethics/>
15. Kmetič, I., Murati, T., Kvakani, K., Ivanjko, M. i Šimić, B. *Polikloriranibifenili – toksičnost i rizici*. Croat. J. Food Sci. Technol. Vol. 4 No.1 str.71.-80.
16. Kopnina, H., Washington, H., Taylor, B. i Piccolo, J.J. (2018) Anthropocentrism: More than Just a Misunderstood Problem. *J Agric Environ Ethics* vol. 31, str. 109.-127.
17. Light, A. (2002) *Contemporary Enviromental Ethics from Metaethics to Public Philosophy*, Blackwell Publishers Vol.33 No.4 str. 427.-446.

18. Magdoff F., Foster, J.B. (2011) *What Every Environmentalist Needs to Know About Capitalism: A Citizen's Guide to Capitalism and Environment*. Monthly Review Press. New York.
19. Matulić, T. (2006) *Ideja antropocentrizma u ozračju biocentričke paradigme*, Soc.Ekol.Zagreb Vol. 15, No. 1-2 str. 23.-41.
20. Montuschi, E. *Order of Man, Order of Nature: Francis Bacon's Idea of a „Dominion“ over Nature*. Dostupno na:
21. <https://iris.unive.it/retrieve/handle/10278/24867/23441/MontuschiBacon.pdf>
22. Mylius, B. (2018) *Three Types of Anthropocentrism. Environmental Philosophy*.
23. Nath, S. (2015) Religion and Its Role in Society. *Journal Of Humanities and Social Science*. Vol. 20 No 11. IV, str. 82.-85.
24. National Census of Fatal Occupational Injuries in 2022. Dostupno na: www.bls.gov/news.release/pdf/cfoi.pdf
25. Passmore, J.(1974) *Man's Responsibility for Nature; Ecological Problems and Western Traditions*.
26. *Polychlorinated Biphenyls (PCBs) in Upstate South Carolina* (2014) Dostupno na: <https://www.deq.nc.gov/water-quality/planning/bpu/catawba/meetingmaterials/20141114pcb-sc-and-nc> (4.2.2024.)
27. Popescu Slavikova, S. (2017) *Lessons from the Past: Civilizations Lost Due to the Environmental Destruction*. Dostupno na: <https://greentumble.com/lessons-from-the-past-civilizations-lost-due-to-the-environmental-destruction> (4.2.2024.)
28. Shrader-Frechette, K. (2002) *Environmental justice – creating equality, reclaiming democracy*. Oxford: Oxford University Press.
29. Smerić, T. (1992) *Napomene uz ponudu teorija etike okoline*. Soc. Ekol. Vol.1 No. 3(297-307)
30. Supek, R. (1973) *Ova jedina zemlja*. Naprijed, Zagreb.
31. Tićac, I. i Marinović, S. (2013) *Eko-etika između biocentrizma i antropocentrizma*, Acta Ladertina, 9 str.47.-59.
32. Usumović, O. (2019) *Biocentrizam u etici*. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
33. Vidanec, D. (2007) *Suvremeni čovjek u procijepu između kartezijanskog ideala moralnosti i (post)modernog kulturnog habitusa*, Filozofska istraživanja, 109 /2008/ Sv.1, str.137.-154.
34. Vlahović, L. (2022) *Čovjekova odgovornost i kulturna samosvijest prema zaštiti okoliša*. Sveučilište u Zagrebu, Fakultet filozofije i religijskih znanosti.

35. White, L. *The Historical Roots of Our Ecologic Crisis*. Science, New Series Vol. 155, No. 3767, str. 1203.-1207.
36. World Statistic. Dostupno na: https://www.ilo.org/moscow/areas-of-work/occupational-safety-and-health/WCMS_249278/lang--en/index.htm
37. Župarić, T. (1996) *Filozofija ekološke krize*. Matica hrvatska, Zagreb, str. 152.